

UNIVERSITATEA DIN CLUJ.

BIBLIOTECA MEDICO-ISTORICĂ

(Lucrări din Institutul de Istoria Medicinii și Farmaciei).

DIRECTORI :

Dr. JULES GUIART
PROFESOR LA UNIVERS.
DIN LYON ȘI CLUJ

și **Dr. VALERIU L. BOLOGA**
ASISTENTUL INSTITUTULUI DE
ISTORIA MEDICINEI DIN CLUJ

I.

MEDICINA
ÎN TIMPUL FARAONILOR

DE

Prof. Dr. JULES GUIART

Extras din „Biologie Médicale“

Traducere autorizată de stabilimentele POULENC — Paris

DE

Dr. VALERIA NIȚULESCU-BOLOGA

CLUJ
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE „ARDEALUL“
1936.

UNIVERSITATEA DIN CLUJ.

BIBLIOTECA MEDICO-ISTORICĂ

(Lucrări din Institutul de Istoria Medicinii și Farmaciei).

DIRECTORI :

Dr. JULES GUIART

PROFESOR LA UNIVERS.
DIN LYON ȘI CLUJ

și

Dr. VALERIU L. BOLOGA

ASISTENTUL INSTITUTULUI DE
ISTORIA MEDICINEI DIN CLUJ

I.

MEDICINA

ÎN TIMPUL FARAONILOR

DE

Prof. Dr. **JULES GUIART**

Extras din „Biologie Médicale“

Traducere autorizată de stabilimentele POULENC — Paris

DE

Dr. **VALERIA NIȚULESCU-BOLOGA**

304 200

68.544.-

CLUJ,
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE „ARDEALUL“
1926.

Prefață.

Văzând că studiile medico-istorice se bucură în ziua de azi de favoarea publicului medical, ba chiar și a marelui public, ne-am propus să publicăm cu ajutorul casei de editură „Ardealul” lucrări de istoria medicinei. Ele vor apărea la intervale neregulate, sub formă de monografii separate.

Nădăjduim că această nouă bibliotecă va dovedi și ea vitalitatea institutului medico-istoric al Universității din Cluj și dorim ca ea să atragă noi prieteni științei care ne este dragă.

„Medicina în timpul Faraonilor”, apărută la 1922 în „Biologie Médicale” (edit. Poulenc, Paris), obținând un mare succes atât în România cât și în Franța și fiind această lucrare de mult epuizată, am fost solicitați să dăm o traducere românească, pentruca persoanele cari nu sânt familiarizate cu limba franceză să o poată cunoaște. Ea va fi prima lucrare din colecțiunea prezentă. Monografiile cari vor urmî vor forma contribuții la istoria medicinei românești.

Mulțumesc stabilimentelor POULENC din Paris, cari au avut extrema amabilitate să ne dea autorizația pentru această traducere și să ne ofere clișeele lor; adresez mulțumirile mele doamnei și domnului BOLOGA, cari au luat asupra lor sarcina ingrată de a traduce această lucrare; sânt recunoscător casei de editură „Ardealul”, care a binevoit să o publice și mai ales domnului profesor STANCIU, directorul ei, pentru bunăvoința și interesul de cari ne-a dat întotdeauna dovadă.

JULES GUIART.

Medicina în timpul Faraonilor,

Dedic această lucrare lui Sir Armand RUFFER, marele inițiator de egiptologie medicală, fostului director al Institutului Lister din Londra și președinte al consiliului maritim și de carantină al Egiptului, acestui Lionez devenit cetățean al Britaniei, care a veghiat mult timp asupra sănătății Europei. A murit în decursul războiului, omorât de un submarin german în Mediterană, victimă a datoriei împlinite. Asociez memoriei sale pe lady RUFFER, care cu o pietate conjugală admirabilă a publicat lucrările pe care el le-a lăsat neterminate. Ea a adunat toate memoriile sale de paleopatologie egipteană într'un splendid op, indispensabil tuturor egiptologilor ca și tuturor celor cari se ocupă cu istoria medicinei).*

* * *

Printre diferitele rase cari populează lumea veche, rasei mediteranee îi revine gloria de a fi văzut născând cea mai veche civilizație.

Egiptul a fost leagănul ei acum câteva milenii, deoarece perioada istorică egipteană datează de cel puțin 5000 ani.

Contrar celor ce au admis până acum istoricii, pare în adevăr că din Egipt s-au pornit începuturile celor mai vechi civilizații și că Egiptul e obârșia cunoștinței scrisului, a științelor și artelor.

Mai târziu această civilizație egipteană primește în sudul Europei o nouă impulsie și prin intermediul Greciei și Romei, trece în spre Europa occidentală. Iată pentru ce vom căuta în Egipt și originile îndepărtate ale medicinei. Se pare că ea acolo trebuie să se fi născut, în același timp cu civilizație noastră, de care e inseparabilă.

*) Sir Armand RUFFER. Studies in the Paleopatology of Egypt.

Originile Medicinei.

Cum s'a născut medicina savantă nu știm. *Strabon* ne relatează următoarele: s'ar fi început prin a expune bolnavii în piețele publice sau la porțile orașului și toți trecătorii, cari au fost atinși și s'au tămăduit de vre-o boală, trebuiau să ajute cu sfaturile lor pe cei cari sufereau. Mai târziu s'ar fi înscris în registre atât simptomele boalelor, cât și procedeele curative prin cari s'au obținut vindecări și aceste registre ar fi fost depuse în temple așa cum erau și arhivele națiunii. Mult timp fiecare avea libertatea să meargă să le consulte și să-și aleagă leacurile cele mai încercate. Adăugându-se observațiuni noi la cele vechi, preoții s'au însărcinat cu aranjarea materialului strâns și redactarea sa.

Astfel preoții egipteni s'au transformat încetul cu încetul în medici. Cu registrele medicale ale templelor, ei au constituit o carte sfântă sau „*Embre*“, pe care o atribuiră zeului *Thot*. Aceasta devine codul medical după care se conduceau ei în exercițiul medicinei.

Și cum această carte se credea că are origine divină, preotul-medic nu avea dreptul să modifice medicațiunile prescrise: făcând-o totuș, dacă nu salva pe bolnav, preotul era responsabil de moartea pacientului și era pedepsit cu moartea. Această metodă puțin cam aspră nu prea era menită să facă să înainteze știința. Mărturisim cu toate acestea că era prudentă, fiindcă se bază pe experiența veacurilor.

Școalele templelor.

Să vedem acum ce erau acești preoți medici și cum se recrutau. Fiecare capitală a Egiptului avea colegiul său sacerdotal care exercită o influență morală foarte mare, influență care atârnă de vasta erudiție a membrilor sei și de felul cum știau să dea exemple de virtuțile pe cari le propovăduiau. Calitățile preoților erau: știința, simplitatea, sobrietatea și curățenia. Ei erau îmbrăcați în haine albe din pânză fină. Li recunoaștem pe monumente după capul lor ras (fig. 1) și după pielea de leopard pe care o purtau pe spate. Din timpul primelor dinastii existau pe lângă anumite temple adevărate școli înalte. Astfel au fost cele din Memfis, Teba, Heliopolis și Sais. Aci se învățau toate

științele cuprinse în cărțile sfinte, ca: teologia, arta de a scrie, matematicile, geometria și în fine medicina. Aceste școli pentru epocile acelea erau adevărate Universități. Tinerii cari le frecventau erau ținuți sub disciplină severă. Toți trebuiau să se obișnuiască cu tăcerea și să fie neprihăniți. Nu le era permis să easă nici odată din școală. Cea mai mică greșală era aspru pedepsită; cele grave aveau drept urmare moartea. Tinerii cari intrau în aceste școli erau obligați să se supună tăierii împrejgur.

Intr'o zi anumită veneau bolnavii la templu, care devenea un fel de clinică gratuită. Aspiranții la preoție învățau astfel medicina și făceau chiar și mici operații. Instrumentele pe cari le-au descoperit archeologii la Memfis și Teba aparțin probabil acestor clinici ale templelor. Preoții cultivau plantele, din cari scoteau diferite medicamente, în grădini din jurul templelor. Leacurile se pregăteau într'o încăpere anumită a templelor, un fel de *laborator*. Pe peretele acestuia erau gravate rețetele. Iată deci prima farmacie.

În vecinătatea laboratorului era o altă încăpere, *biblioteca*, care avea un dulap în zid în care se păstrau operele cele mai prețioase. Acestea erau sub protecția lui *Thot*, zeul științelor, reprezentat cu capul paserii ibis sau sub forma cinocefalului sacru. Unele din aceste biblioteci s'au găsit în stare destul de bună și pline încă de papyrusuri.

Studiile în școlile de pe lângă temple durau mai mult sau mai puțin timp, după inteligența și sârguința celor cari le urmau. Când preoții credeau că studentul nu mai are ce învăța, îl supuneau la „*inițiere*”. El se angaja în mod solemn să nu descopere nimic profanilor din tainele științelor. După aceea era supus la probele de aer, apă, pământ și foc, probe teribile, în cari trebuia studentul literalmente să intre în luptă cu aceste elemente. Simulările nu erau permise. Cei cari șovăiau, fricoșii și cei cari umblau cu șiretlicuri, își găseau moartea. Apuleius descrie o astfel de inițiere. După astfel de probe preoții firește că eșeau cu sufletul oșelit.

Dacă neofitul eșea triumfător din proba de inițiere, nimic nu se putea opune ca el să devie preot și să exercite medicina pe comptul său propriu.

Fig. 1. — *Preot-medec din vechiul Egipt.*
Aprox. 3000 î. I. Ch. Bust de calcar.
Muzeul Louvre. (După Gustave le Bon).

Preoții medici.

Nu toți preoții erau medici, însă toți medicii erau preoți. Se pare că ei au aparținut mai ales templelor zeiței *Isis* și ale lui *Imhetep*. Faraonul le acorda acestor preoți-medici anumite privilegii, de exemplu: nu plăteau decât jumătate din impozit și aveau dreptul să ia parte la ceremoniile publice. Dintre ei se recrutau și medicii regali, cari se bucurau de distincțiuni considerabile. Ei se căsătoreau și locuiau cu familiile lor în afară de templu, ca și laicii. Când erau chemați, îi căuta un servitor al templului și le indica strada și ușa bolnavului, la care se duceau imediat. Ei erau retribuiți pentru îngrijirile date și oricine putea face apel la ajutorul lor. La început de tot erau plătiți în natură, mai târziu cu bani, printr'un procedeu destul de bizar. Persoana vindecată era rasă, părul era pus în balanță și greutatea lui se egală cu banii cari serveau la remunerația medicului.

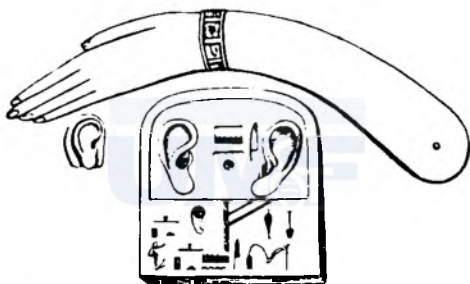

Fig. 2. — *Ex-voto* din vechiul Egipt (după Fillion).

De fapt această metodă era destul de justă, de oarece în Egipt toată lumea fiind rasă, părul creștea cu atât mai mult cu cât boala era mai lungă și doctorul era astfel plătit proporțional cu durata boalei. De altfel acești bani serveau la întreținerea templului.

Recunoștiința bolnavilor se manifesta prin daruri votive („ex voto“) pe cari le așezau în temple. Cele mai adeseori erau fișicuri hieroglifice sau reproduceri ale membrilor vindecați (fig. 2), cari se gravau pe pereții anumitor sanctuare. Acestea erau analoge cu ex-voto-urile din ceară sau argint cari se mai văd încă și azi în diferite centre de pelerinagii.

Adevărații preoți medici ocupau treaptă cea mai înaltă a ierarhiei sacerdotale; ei îngrijeau clasa bogată și meritau cu adevărat titlul de savanți. Cărțile lor erau ascunse cu mare grijă în fundul sanctuarelor și profanul care îndrăsnea numai să-și arunce ochii asupra lor, era foarte aspru pedepsit. *Herodot* spune

că la finele noului imperiu (sec. V. înainte de Isus Christos) mai toți acești medici erau specializați.

Grație cunoștințelor lor, preoții medici ai Egiptului erau foarte căutați. Regii persani *Cir* și *Dariu*, de asemenea și generalii lor, aveau în timp de război pe lângă ei preoți-medici egipteni. În Egipt ei urmau armata și îngrijeau de răniți. În orașele comerciale, medicii primiau o pensie din tezaurul public ca să îngrijească gratuit pe străini. În afară de acești preoți savanți erau și alții cari aparțineau clerului inferior. Aceștia erau mai puțin instruiți și dădeau îngrijirile lor poporului, „sarăcimii“.

Fig. 3. — Isis. Statuie. Muzeul din Cairo. (După Ebers).

Fig. 4. — Isis și Harpocrat Statuie de marmoră. Muzeul din München.

Printre ei erau și preoții zeiței *Sekhet*, care avea capul de leu. (fig. 5). Acești preoți erau specializați în tratamentul fracturilor și luxațiilor. Ei erau un fel de empirici, „vraci“ ai epocii.

Se mai găseau încă *pastoforii*, un fel de servitori ai templelor. Ei erau însărcinați cu întreținerea cultului și serveau de intermediari între preoți și credincioși. Simpli *descântători*, ei vindeau sau se făceau că tămăduiesc boalele, gonind duhul cel rău prin ajutorul formulelor magice. Vindeau de asemenea sărăcimii amulete ca să-i ferească de boale; ei erau vindecătorii masei superstițioase a poporului.

Zei în raport cu medicina.

Cei mai însemnați dintre zeii invocați pentru vindecarea boalelor erau trei. Adevărata zeiță a medicinii a fost, *Isis*, soția

credincioasă a lui *Osiris*. Ea este zeița binefăcătoare a Egiptului, cea mai frumoasă și mai simpatică dintre zeițele egiptene. Totdeauna ea este reprezentată cu un cap uman și adesea goală (fig. 3). Sub numele de *Hator* ea este Venera Egiptului, eară sub numele de *Neith* ocrotește nașterea. La *Sais*, moașele veneau să se inițieze în meseria lor în templul *Isidei*, ca zeița să le descopere lecurile vindecătoare. Mai târziu pătrunzând cultul ei și în Grecia, templele ei erau vecine cu acele ale lui *Esculap*. Aci ea va fi totdeauna reprezentată însoțită fiind de fiul ei *Harpocrate*, care are degetul pus pe gură (fig. 4). El e micul zeu al

Fig. 5. — *Sekhet*. Statuie din templul lui *Ptah*; Carnac. (După Tyndale).

Fig. 6. — *Imhetep*. Bronz egiptian. Muzeul din Berlin. (După Holländer).

tăcerii, care personifică secretul medical. Cultul zeiței *Isis* s'a răspândit în toată lumea veche. La Roma însă ea a devenit zeița iubiri trupești și cultul ei degeneră în orgii. La Pompeii femeile nu mai veneau în templul ei decât ca să-și caute amanți și nu o mai invocau decât împotriva boalelor venerice. Sic transit gloria mundi!

Zeița chirurgiei a fost *Sekhet*, zeița înspăimântătoare cu capul de leu (fig. 5), pe care chiar și Egiptenii de azi încă nu îndrăsnesc s'o privească în față. Ea vindecă fracturile și luxațiile prin intermediul preoților sei, foarte îndemânatici la alcătuirea aparatelor și aplicarea pansamentelor.

Dar cel mai însemnat zeu al medicinei a fost *Imhetep*, fiul lui *Ptah*, zeul creator și al zeiței *Sekhet*. El era reprezentat ca un adolescent având pe cap o basma și așezat pe un scaun, cu

un teanc de papirus deschis pe genunchi (fig. 6). Bolnavii veneau să doarmă în templul său și zeul le apărea în somn, aducându-le vindecarea. Acelaș procedeu îl aflăm mai târziu și în Grecia, în templele lui Esculap. Elinii, confundând cele două divinități dau numele de *Asclepeia* templelor lui *Imhetep*. El protejă și sufletele morților și de aceea preoții lui conduceau înbălsămările cadavrelor. Ei făceau adevărate autopsii, ceea ce le înlesni să-și câștige oarecari cunoștințe de anatomie și patologie. La templul lui *Imhetep* din Memfis se afla și o bibliotecă, care a fost cea mai celebră din Egiptul cel vechiu și *papirusul medical din Berlin*, despre care vom mai vorbi la alt capitol, făcea probabil parte din ea. Biblioteca aceasta exista și în epoca romană. Medicii greci veneau aci de luau rețete, cari prin mijlocirea lor au intrat și s'au păstrat și în farmacopeea noastră modernă.

Papirusurile medicale.

Grație fragmentelor de papirusuri ni s'a mai păstrat până azi știința sacerdotală a Egiptului. Aceste manuscrise își au nu-

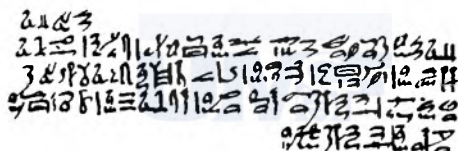

Fig. 7. — *Scrisoare hieratică*. Din papirus Ebers. Rețetă împotriva păduchilor. (După von Oefele).

mele după materialul pe care au fost scrise și pe care îl fabricau Egiptenii din tulpina plantei papirus. Textul e scris cu *caractere hieratice* negre sau roșii (fig. 7), cari sunt o modificare a hieroglifelor și constituia scrierea curentă a oamenilor instruiți. Un Francez, *François Chabas* din Châlon-sur-Saône a descifrat aceste caractere și a completat astfel opera măreață a lui *Champollion*, descifrătorul nemuritor al hieroglifelor. Din această scriere hieratică, Fenicienii au împrumutat elementele alfabetului lor, din cari în fine a derivat al nostru prin ajutorul caracterelor greci și romane. Papirusurile sunt adesea ilustrate cu vignete mici în culori (fig. 8), uneori chiar aurite, cam cum sunt iconițele în culori (enluminures) ale manuscriselor din evul mediu. Cele mai multe conțin ritualii funerare, dar există și opere literare și un oarecare număr de papirusuri medicale. Cele mai importante sunt papirusul lui *Ebers* și papirusul medical din Berlin.

Papirusul Ebers. E cel mai mare și mai bine conservat. Nu are mai mult decât 110 pagini și pare că are o vechime de peste 1500 ani înaintea lui Christos. Este de sigur una din

cărțile sfinte pe cari Egiptenii le păstrau în temple și despre care ziceau ei că prima redactare se datorește zeului *Thot*. Când l'au descoperit, acest papirus formă un teanc de 21 metri lungime, lat de 80 cm. Îngropat de mii de ani sub ruinele Tebei, el a scăpat și a fost cumpărat în 1873 de Doctorul *Ebers* în timpul șederii sale în Egipt. Acum se află în biblioteca universitară din Leipzig, unde a fost tăiat în 29 fragmente de o lungime neegală, ca să poată fi încadrat. *Ebers* însuși l-a studiat minuțios și traducerea dată de *Joachim* l-a făcut accesibil tuturor. Acest papirus tratează despre o mulțime de boale, în special boalele de ochi, boalele de femei, despre cosmetică și un capitol despre înțepăturile de insecte și despre mușcăturile de șarpe. Ultimul capitol, consacrat magiei negre, este scris în termeni mistici ca să nu poată fi înțeles de cei neștiutori. Pentru multe din boalele descrise e greu a se stabili un diagnostic retrospectiv.

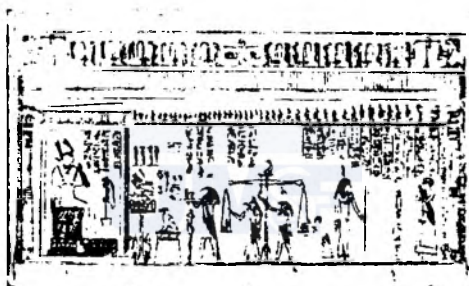

Fig. 8. — Judecata sufletelor în fața lui Osiris. Vignetă în culori din papirusul „Cartea Morților”. (După Ebers).

Papirusul medical din Berlin. Acest papirus incomplet se află în Muzeul din Berlin, secția egipteană. A fost descoperit la Memfis aproape de *Sakkarah*, închis într'un vas de pământ. Probabil că aparținea faimoasei biblioteci a templului lui *Imhetep*. Prima și a treia parte nu pare a fi mai veche decât dinastia XIX-a, (cam 1275 înainte de *Christos*). Partea a doua însă e mai veche și își are originea în vremile regelui *Housaphaïti* din prima dinastie și a regelui *Sondou* din a doua dinastie, adică cam pe la 3000 înainte de era creștină. El conține 21 pagini cu scriere hieratică, dar din nefericire primele două pagini lipsesc. E mai ales o lucrare de terapeutică, cuprinzând 170 de prescripții diferite. În a doua parte se află descrierea vaselor, ceace ne arată că deși medicii egipteni aveau cunoștințe neexacte despre circulație, cunoșteau totuși existența ei. A treia parte constituie un tratat de ginecologie. Diagnoza retrospectivă a maladiilor în acest papirus e aproape totdeauna imposibilă.

Alte papirusuri. Mai există și alte papirusuri, dar de o mică importanță.

Papirusul medical din Londra care există la British Museum, nu tratează decât numai despre arsuri; el datează cam din era dinastiei a XVIII-a, (1500 înainte de Christos). *Flinders Petrie* în 1893 a găsit în orașul *Kahoun* un papirus veterinar și un papirus ginecologic. Acestea sunt cele mai vechi papirusuri cunoscute, căci au fost scrise sub dinastia a XII-a, adică aproape 2000 ani înainte de Christos. Pagubă că sunt foarte scurte, iar boalele sunt laconic desrise. Constitue mai de grabă colecțiuni de rețete. *Offord* a descris în 1913 un nou papirus care prezintă multe analogii cu papirusul Ebers. Se zice că e mai vechiu dar e cu mult mai puțin interesant, căci cuprinde mai puține descrieri de maladii și rețete terapeutice, în schimb mai multe formule magice. Cât despre *papirusul din Leyda* nu este decât un papirus magic; nu e medical decât prin cuprinsul de invocări magice pentru gonirea spiritelor rele cari produc boalele.

Acum după ce cunoaștem medicina Egiptului vechiu și scrierile lor, ne rămâne să studiem cunoștințele lor științifice, maladiile pe cari le vindecau și terapeutica lor. Deoarece papirusurile medicale sânt insuficiente ca izvoare medico-istorice, vom mai studia templele și mormintele egiptiene, operile de artă din muzee, vom cerceta, — pentru a cunoaște patologia acelor timpuri, — nenumăratele momii aflate în „mastaba“ și hipogee, vom face autopsia chiar a faraonilor, vom așeza sub microscop țesuturile organelor înbalsamate și astfel vom căuta să ghicim tainele suferințelor și ale morții lor. Aceste chestiuni ne vor preocupa în capitolele următoare.

Medicina Egipteană.

Vom studia rând pe rând anatomia și fiziologia, chirurgia, oftalmologia, ginecologia și obstetrica, medicina internă, parazitologia și istoria naturală medicală, terapeutila cu anexa sa, magia, și în fine igiena.

1. Anatomia și fiziologia.

După *Manethon*, vechiul arhivar al templului din Heliopolis, regii primelor dinastii s'ar fi ocupat cu anatomia și ar fi lăsat să se facă diseccțiuni pe cadavre umane; *Plinius* și *Aulus Gellius* confirmă aceasta. E deci probabil că înainte cu mai bine de 5000 ani deschiderea cadavrelor nu era considerată ca un act lipsit de pietate.

Pentru a ne face o ideeă despre cunoștințele anatomice ale vechilor Egipteni nu avem alte izvoare decât partea a doua a *papirusului medical din Berlin*, o lucrare foarte veche, unde se află mai ales o descriere primitivă a vaselor, pe care cred că-i inutil să o reproduc aci. Singurul lucru vrednic de a fi reținut e că inima trimite vasele în toate organele și toate membrele și că aceste vase transportă sângele împreună cu un duh misterios, care produce viața. Acest duh este adunat în plămâni prin actul respirației, de acolo e condus la inimă, din inimă în arterii, cari sânt încărcate cu el și cari îl distribuie în tot trupul. Dacă înlocuim misteriosul „duh“ cu *oxigen* vom afla în această descriere teoriile fiziologice ale respirației și circulației. După credința Egiptienilor, sănătatea omului e întreținută de un sistem de irigație asemănător celui care întreține fertilitatea solului egiptean; dar vasele pot să transporte tot atât de ușor și principii morbide. *Papirus Ebers* deasemenea dovedește că preoții vechiului Egipt știau că sângele circulează și cunoșteau chiar și pulsația. Lucrul acesta va părea neînsemnat: e însă un merit de a-l fi recunoscut acum 5000 ani!

Majoritatea autorilor cari s'au ocupat cu medicina egipteană spun că acestea erau singurele cunoștințe anatomice ale preoților. După părerea mea tot ceace putem noi spune, este că acestea sunt singurele noțiuni cari au ajuns până la noi prin ajutorul papirusurilor medicale, fragmente prea incomplete ale lucrărilor medicale din vechiul Egipt. Este sigur că preoții cu-

noșteau și principalele organe ale corpului, de oarece ei descrie maladiile lor. Așa de exemplu cunoșteau tubul digestiv, ficatul și aparatul urogenital. Cât despre ficat, ei știau chiar că secretă bila și că apariția acesteia în scaune indică o afecțiune hepatică. Cum vedem preoții medici aveau oareșcari cunoștințe de anatomie și fiziologie.

De altfel, cum s'ar și putea crede că oamenii aceștia cari făceau acele minunate îmbălsămări, ajunse până la un înalt grad de perfecție, să nu cunoască structura corpului omenesc! Se afirmă adesea că Egiptenii aveau o așa de mare oroare de deschiderea cadavrelor, încât cei cari îmbălsămau, după ce făceau cât mai repede posibil cele 17 incisiuni prescrise de regulamente, fugeau cât puteau, să nu dea ochi cu rudele mortului, cari îi urmăreau aruncând cu pietre după ei. Dar poate fi sigur că lucrurile se petreceau așa? Astfel ne povestește compilatorul de mai târziu, *Diodor din Sicilia*, pe când *Herodot*, constiențiosul istoriograf, ale cărui constatări au putut fi întotdeauna confirmate de săpăturile moderne, zice că inciziile nu erau făcute în grabă ci cu o mare îndemânare. Intr'adevăr dacă examinăm cu atenție o momie, adesea e nevoie de o adevărată disecție ca să găsim incisiile făcute la îmbălsămare, căci pielea fiind tăiată la nivelul unei cute, a fost ușor să se acopere și să se mascheze acele incizii.

De altfel, de îndată ce se făceau inciziile practice de „Paraschiști“, „Coachitul“, care era de obicei un preot-medic aparținând unui templu de al lui Imhetep, se deda la o adevărată necropsie destul de complicată. Cel puțin așa se întâmplă la marile îmbălsămări.

Ei scoteau creierul prin narine cu ajutorul unui cârlig în-doit iar prin o incizie practică pe partea stângă a corpului scoteau viscerele. pe cari le imbibau cu substanțe aromate și apoi le puneau în vase „canope“ *). După aceea spălau cavitățile corpului cu vin de palmier, le stropiau cu parfum și le umpleau cu aromate. După toate aceste pregătiri, corpul era pus într'o bae de *natron*, unde rămânea 70 zile. Acest *natron* era format din cristalele ce rămăneau prin evaporarea lacurilor amare din Egiptul de jos: era un amestec de bicarbonat de sodiu, sulfat de sodă (sare amară) și clorură de sodiu (sare de bucătărie), în care se găsea uneori mai mult carbonat de sodiu, altădată mai multă clorură de sodiu. Acest *natron* era un adevărat lichid anti-

*) Vasele canope (fig. 10) erau patru la număr, având ca acoperemânt figurile celor patru genii funerari sau fiii lui Horus: *Amsel* cu cap de om, acoperea ficatul; *Khebsennuf*, intruchipând un șoim, ocrotea intestinul; plămânii se acopere cu capul de cinocefal al lui *Api*; înfășurat *Tuamaulef*, cel cu chip de șacal, acoperea stomacul.

Mai târziu viscerele, tratate ca și restul corpului cu *natron*, erau puse îndărăt în cavitatea abdominală, după ce se înfășuraseră cu bandelele. Cei ce le preparau se îngrijeau de a vâra în ele câte o statueta de faianță emaliată cu cap de om (fig. 9), de șoim, de cinocefal și șacal, pentru a înlocui astfel vasele canope ale epocelor anterioare.

septic, care oprea putrefacția cadaverică. Probabil că unii dintre îmbălsămătorii renumiți, cari cu ajutorul unor metode complicate și costisitoare, injectau în vase un lichid cu proprietăți conservatoare pentru corp, păstrând elasticitatea membrelor, întrebuițau acest natron. De altfel cam tot așa se practică îmbălsămarea și acum. După ce scoteau cadavrul din baia de natron, îl spălau bine și-l învăleau în feși; după aceea puneau momia într'un sicriu polycrom (fig. 10); sicriul se așează într'un sarcofag dreptunghiular și acesta era vârât în mormânt, o peșteră artificială, pe

Fig. 9. — *Amsel Statuetă, așezată în ficatul unei momii.*
(După Sir A. Ruffer).

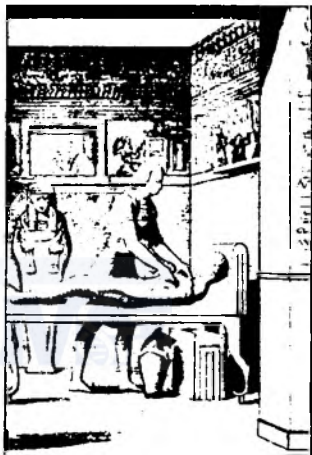

Fig. 10. — *Scenă de imbalsamare.*
Sub pat un vas canop; răzimat de perete coșciugul policrom și în formă de om. (Reconstruit după Rollin).

care o mascau cu grije, astfel încât momia să fie ferită de orice profanare. După câte vedem, momiile nenumerate cari umplu mormintele Egiptului se datoresc îndemnării preoților-medici. Se poate crede deci că ei nu cunoșteau structura corpului omenesc? Eu cred că ei respectau chiar mai puțin cadavrul atunci, când trebuia să asigure o conservare artistică a lui și nu se poate ști cecease se petrecea în laboratoarele necropolilor, în timpul perioadei lungi care trecea din clipa, când cadavrul era încredințat preotului și până când era dat înapoi familiei. Cred că putem presupune că autopsiile rituale nu se poate să nu fi fost fără folos pentru instrucțiunea preoților cari le practicau. Dacă ne gândim că Egiptenii mumificau nu numai membrii familiei lor ci și toate animalele cari trăiau în jurul lor, e ușor

să înțelegem că grație acestor îmbălsămări minunate și de tot extraordinare, putrefacția a fost împiedicată în decursul miilor de ani în Egiptul cel cald unde corpurile se descompun cu o așa mare rapiditate. Așa dară, chiar admitând că mumificarea cadavrelor nu ar fi jucat mare rol în instrucțiunea preoților-medici, ea merită totuși să fie amintită din cauza importanței ce o avea din punct de vedere igienic. Mai este interesantă și din alt punct de vedere: vom vedea mai departe că prin autopsia retrospectivă a momiilor, noi putem face studiul patologiei vechiului Egipt și să întregim astfel datele incomplete pe cari ni le-au dat papirusurile.

2. Chirurgia.

Chirurgia nu se află menționată în papirusuri, dar aceasta nu însemnează că ea nu era cunoscută de medicii din Egipt. Am spus chiar mai înainte, că la clinicile sanctualelor, preoții practicau operații și că s'au găsit mai multe instrumente în ruinele acestor temple. Unele din ele, descoperite de *Comrie* într'un mormânt la Teba, sânt instrumente caracteristice ale perioadei de bronz; ele poate să fie de pela 1500 î. C.

Pliniu și *Dioscoride* vorbesc nu numai de operații făcute de medicii egiptieni ci chiar și despre cunoștințele lor de a *anestezia* rănilile. Foloseau pentru asta marmora de Cairo sau *piatra memfitică*, pe care o aplicau în praf amestecat cu oțet; țesutul asupra căruia se punea acest amestec se făcea atât de nesimțitor, încât se puteau executa asupra sa tăieturi și cauterizări nedureroase. S'a discutat, dacă acest procedeu a fost într'adevăr posibil. Poate că acidul carbonic „in statu nascendi“, care se dezvoltă din amestecul carbonatului de calciu cu oțet, dădea acest efect anestezic local destul de intens.

Studiul temeinic al momiilor ne a dat — și de bună seamă ne va mai da în viitor în măsură și mai mare, — orientări prețioase despre operațiunile executate de medicii vechiului Egipt. Afirmatia lui *Larrey* că ei făceau și amputațiuni, probabil e greșită. Unele leziuni ale craniului însă, observate pe momii, ne fac să ne gândim la *trepanațiunile* vindecate. Se știe că *trepanațiunile* datează din timpurile preistorice. Se poate însă ca unele să fi fost simple fracturi ale craniului, cari s-au vindecat. Astfel de fracturi erau frecvente din cauza loviturilor de sabie sau lance. Într'un mormânt din Beni-Hassan s'a găsit o pictură, care are vechimea cam de 3000 ani și care reprezintă pe un medic stând pe vine în fața unui individ. El pare că i face'o operație la cap. Sir *Armand Ruffer* crede că *trepanațiunile* era de fapt practicate în vechiul Egipt, iar bucățelele de os cari se estrăgau, erau păstrate ca amulete.

Preoții-medici cunoșteau și tratamentul fracturilor, căci pe unele momii examinate s'au găsit fracturi recente reduse metodic

și vindecate fără scurtare sau cu o scurtare minimală. Profesorul *Elliot-Smith* în 1908 a găsit momia unei tinere femei care a murit fără îndoială în urma unei căderi, în care și-a fracturat ambele antebrațe. Ea avea încă aparatele de fixare (fig. 11): fragmentele erau menținute pe loc prin ajutorul unor atele de lemn, strânse cu niște benți (feși) așezate astfel, ca să menție imobilizarea membrului. Egiptenii știau deci să reducă fracturile. Fracturile cele mai frecvente par a fi fost acelea ale gâtului mâinii și ale claviculei, fracturile femurului de asemenea par a fi fost mai dese ca astăzi, în schimb nu s'a observat nici o fractură a rotulei.

Egiptenii mai cunoșteau și *restaurația facială*; *Blumenbach* a găsit în British Museum o momie care avea urechi artificiale. E vorba de un băiat cam de 14 ani care avea urechile făcute dintr'un amestec de bumbac și rășină. Bine înțeles că nu se

Fig. 11. — *Aparat de fractură pentru antebraț. (Elliot-Smith).*

știe dacă aceste urechi au fost purtate și în timpul vieții sau au fost numai adăugate după moarte. Dat fiind că anumite crime erau pedepsite prin tăerea urechilor, se prea poate să fie vorba de un ștregar precoce ai cărui părinți au voit să ascundă prin acest mijloc artificial pecetea infamiei fiului lor.

Studiul monumentelor ne arată că Egiptenii făceau operații a mâini și picioare și că practicau chiar tăerea împrejur și castrarea.

Cel mai interesant monument a fost găsit de profesorul *Loret* în necropola din Sakkarah. Este vorba de mormântul unui mare personaj, care a trăit în epoca lui Teti II, primul rege din dinastia a VI-a, adică cu 2600 ani înainte de Christos, cam o mie de ani înainte de papirusul lui Ebers. Acest mormânt se cunoaște sub numele de *mormântul medicilor*; pe una din porțile inferioare, de ambele părți sunt baso-reliefuri cari reprezintă operațiuni chirurgicale.

În sus și la stânga (fig. 12) un ajutor ține brațul drept al unui bolnav, căruia medicul, din care nu a rămas decât genunchiul, îi operează probabil mâna. Pe figura bolnavului e întipărită suferința. Dedesupt sunt reprezentate două operații: una

la mână și alta la picior. În ambele cazuri, bolnavul ține strâns una din mâinile sale în axila celuilalt braț, tocmai ca să nu împiedice pe medicul care îl operează. Nu se poate ști despre ce operație e vorba dar tot așa de greu e să admitem interpretarea lui *Capart* care zice că ar fi scene de pedicure și manicure. Pe fațe bolnavilor e zugrăvită prea clar suferința și apoi și inscripțiile „Isprăvește și la-ă-mă să plec“ cum spune primul bolnav către medicul său, sau „Nu-mi face atâta durere!“ cum exclamă cel de al doilea, arată în de ajuns suferința lor.

Pe partea dreaptă a porții sunt două scene (fig. 13) cari de asemenea au fost interpretate în mod diferit.

Tot ceea ce se poate spune e că reprezintă operațiuni pe penis și probabil că e vorba de tăerea împrejur. Bolnavul din stânga pare că suferă îngrozitor de oarece e nevoe să fie susținut de un ajutor, căruia medicul îi recomandă să-l ție bine și să nu-l lase să se miște. De remarcat e că ajutorul ține mâinile pacientului în fața acestuia, ca el să nu poată vedea operația. Bolnavul din dreapta se vede că suferă mai puțin de oarece el nu e ținut de nimeni. În ambele cazuri operații sunt oameni tineri,

Fig. 12. — Operația pe mână și picior. Din a. n. mormânt al medicilor din Sakkara^h. (După Walsch).

ceea ce e în perfectă legătură cu obiceiul vechiu de a se face circumcisia cu puțin înainte de nuntă. Operatorul se servește de un cuțit din silix, care seamănă mult cu acela găsit de *Lortet* la Abydos și depus de el în colecția Muzeului din Lyon (fig. 14) și cu acelea de care e vorba în prescripțiile rituale ale Bibliei.

În 1861, *Chabas* publicase, după *Prisse d'Avennes*, o altă scenă de tăere împrejur, azi dispărută, care provenea din templul lui Chons din Karnak. Era un basoreliev mult mai recent, din timpul celei a XIX-ea dinastii, adică aproape cu 1300 ani înainte de Christos. Reprezenta copii între 6 și 8 ani: un operator, în genunchi, taie prepușul la un băiat mic, care se află în fața lui; o femeie așezată înapoi, strânge puternic pumnii copilului, iar un alt copil pare că așteaptă să-i vie rândul. Să fie oare vorba de tăerea împrejur a celor doi fii ai lui Ramses al II-lea, fondatorul templului?

Mult timp s'a discutat dacă tăerea împrejur își trage originea din Egipt. După cât am văzut, e greu să ne îndoim de aceasta; dar mai există și alte probe. Mai întâi e părerea lui *Herodot*, a lui *Diodor din Sicilia*, a lui *Strabon* și chiar a istoricului evreu *Flavius Iosephus*. O statuie a prețului *Anisatha*, care datează

Fig. 13. — *Circumcisi*e. Bas-relief. Sakkarah. (După Walsch).

din timpul dinastiei a V-a (aproape 2700 ani înainte de *Christos*), îl reprezintă pe acesta gol și tăiat împrejur. Știm de altfel că era un vechiu obicei preotesc de a tăia împrejur pe preoții tineri și *Clement din Alexandria* ne povestește că pe la 550 înainte de *Christos*, *Pitagora*, fiind gonit din *Heliopolis* și din *Memfis*,

Fig. 14. — *Cuțit de silic*. Alilat de Lortet la Abydos. Muzeul de Istorie Naturală din Lyon.

cu toate că era străin, a trebuit să se supue operații și după aceea toate porțile s'au deschis înaintea lui, misterele științei egiptene i-au fost desvăluite și el a putut să exercite preoția întocmai ce și preoții indigeni. În celelalte clase ale societății, circumcisia era facultativă; cu toate acestea cele mai multe momii au fost găsite tăiate împrejur. Probabil că Evreii au luat acest obicei din Egipt. Pe când la aceștia din urmă tăerea împrejur e ceva ritual, la Egipteni se practica numai într'un scop igienic.

Egiptologul german *Oefele*, bazându-se pe o tehnică încă folosită în Egiptul de sus și pe o interpretare parti-

culară a legendei zeiței Osiris, zice că și *castrarea* se practica în țara Egiptului. În realitate, descrierile autorului german nu probează nimic. Totuși această operație se practica și ea în Egipt de oarece s'au găsit multe momii castrate. Se știe că Faraonii aveau pe lângă ei eunuci și că multă vreme în Egipt castrarea era pedeapsa pentru viol. Deci preoții medici trebuiau să știe să facă această operație de temut. Cu timpul au ajuns foarte îndemânateci, de oarece Grecii și Românii își aduceau eunucii lor din Egipt și de sigur grație acestei împrejurări se datorește și faptul că până azi încă Egiptul e centrul de unde se aprovizionează musulmanii cu păzitorii haremilor.

3. Oftalmologia.

Preoții medici din vechiul Egipt erau vestiti ca oculiști. *Cirus*, regele Persiei, având nevoie de un oculist, a adus unul din Egipt. De fapt îndemânarea lor pentru curarisirea boalelor de ochi se datora și faptului că aceste boale erau foarte frecvente în țara lor; erau aproape tot atât de frecvente ca și azi, ceea ce explică de ce *cartea de ochi* este cea mai importantă din papyrusul lui *Ebers*. Maladiile cele mai principale cari se găsesc acolo sunt: conjunctivita catarală, irita cu lăcrămări, muștele sburătoare, blefarita, ectropionul, petele corneei, ulciorul și 'n fine orbirea. Singura operație ce se făcea consta în extirparea cililor în trihiază; unii, comentând descrierea acestei operațiuni, au crezut că e vorba de tratamentul cataractei, dar această interpretare rămâne foarte îndoelnică.

Trahomul exista de asemenea, de oarece *Dr. Guarino* a putut să observe pe momiile bine conservate, leziuni pe pleoape. Toate maladiile în general erau tratate cu colire sau pomezi cu baze de substanțe minerale, uneori intrau în compoziția lor și plante diferite sau produse animale. Foarte numeroase erau și descântecurile destinate să ferească ochii de boală sau să-i vindece.

Egiptencele se îngrijeau mult de ochii lor. Ele aveau metode ca să-i mărească și să-i facă să strălucească. Ca să-i mărească și ca să-și accentueze și sprâncenele, ele se serveau de două cosmetice: verdele și negrul. După părerea profesorului *Florence*, care o analizat aceste cosmetice, cel verde era cu bază de hidrosilicat de cupru; cât despre cosmeticul cel negru, el l-a găsit format din sulfură de plumb argentiferă. Alți autori au găsit prin cercetările lor că în acest cosmetic ar fi bioxid de mangan, oxid de fier sau sulfură de antimoniu. Cosmeticul negru mai era folosit și în tratamentul oftalmiei, maladie foarte frecventă în Egipt. După câte se vede, Egiptencele erau îndeajuns de cochete; la muzeul din Leydă există unul dintre cele mai vechi dulăpioare de toaletă. Are patru despărțituri cari poartă următoarele inscripțiuni; „vopsirea de peste zi a ochilor, pentru a mări strălucirea ochilor; pentru a te face să plângi; pentru a face să vie menstruația“. Comentariu nu mai trebuie!

4. Ginecologia și Obstetrica.

Egiptenii se căsătoreau de tineri. Fiind de o natură puțin pasionată ei nu aveau nevoie să meargă să-și caute femeia lor în afară de casa părintească, ci de obicei, imitând pe zei, ei se căsătoreau cu sora lor. Nu-i oare acesta cel mai bun argument care s'ar putea opune adversarilor căsătoriilor consanguine? Aceștia pretind că asemenea căsătorii sunt o cauză de degenerescență și că au drept consecință nebunia, idioția, surdo-mutitatea și mai ales sterilitatea. Avem de altminteri și exemplul cu animalele, la cari există de obicei încrucișarea între frați și surori și chiar incestul, fără ca speciile să degenereze. Exemplul Egiptenilor este încă o probă. Sir Armand Ruffer, după ce a studiat Faraonii egipteni din căsătorii consanguine, a constatat că, departe de a fi fost degenerați, Egiptenii au fost din contra oameni foarte sănătoși, inteligenți și trăiau mult. Ei au format o rasă puternică, capabilă să creeze civilizația cea mai înfloritoare care s'a putut cunoaște și cu toate că existau căsătorii consanguine, familiile lor aveau câte 8—10 copii.

Boalele de femei au fost studiate în papirusul lui Ebers, în cel de la Berlin și'n acela al lui Flinders Petrie. Se găsesc în ele descrierea prolapsului uterin, a scurgerilor vaginale și a turburărilor menstruale, împreună cu mijloacele de întrebuințat pentru a fi vindecate. Unele sunt de o eficacitate dubioasă. Totuși Egiptenii cunoșteau tratamente ginecologice cari se folosesc încă și azi. Așa sunt de exemplu, injecțiile calde și tamponările vaginale în hemoragiile uterine.

În aceleași papirusuri se arată cum se pot face femeile capabile de concepție, cari sunt semnele gravidității, ce precauțiuni trebuiesc luate spre a împiedica avortul, cari sunt manoperele întrebuințate la naștere, după ce semne se cunoaște viabilitatea copilului, etc. Numeroasele mijloace pe cari la întrebuințau Egiptenii ca să știe dacă o femeie va avea sau nu copil, ne arată cât erau ei de dornici de a avea urmași. E drept că se vorbește numai de procedee populare, cari nu au nici o valoare științifică. Capitolul de obstetrică și ginecologie conținut în papirusul lui Ebers este resumatul învățăturilor date moașelor, la Saïs, de preotesele zeiței Neith, *mamele divine*, matroane experimentate, dar evident prea puțin savante.

Există la muzeul din Berlin un papirus literar, redactat sub dinastia a XII-a, papirusul lui Westcar, în care se află povestirea unei nașteri așa cum se practica sub Imperiul mijlociu (cam cu 2000 ani înainte de era noastră), adică cam în epoca când au fost scrise papirusurile medicale. Învățăm din acesta numai că se obicinuia să se grăbească nașterea (fără îndoială prin masajii făcute pe abdomen); că îndată după naștere se spăla copilul, i se tăia cordonul și i se frământau membrele ca să le dea o formă frumoasă și să le transmită sănătate, în fine că

moașele erau plătite în natură, după cum erau adesea plătiți și medicii. Va trebui să recurgem la documente iconografice ca să soluționăm o chestiune mult discutată, anume ce poziție lua femeia egipteană când trebuia să nască. Am arătat într'o altă lucrare*) prin studiul paleografic al hieroglifelor, că nașterea se făcea pe un scaun obstetrical special, (fig. 15.) cunoscut sub numele de „*piatră pentru naștere*.” Acesta era construit din 3 pietre dispuse în așa chip în cât formau un

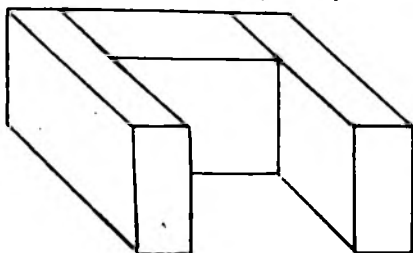

Fig. 15. — *Piatra de naștere*. Incercare de reconstituire a autorului.

scaun ridicat pe care femeia putea să se așeze sau să îngenunchie, având sub ea și înaintea un gol, care permitea moașei să facă manoperele obstetricale. Probabil că aceste pietre erau acoperite cu perne, asemănătoare cu acelea cari s'au găsit în morminte pe alte scaune egiptene. Acest scaun exista din timpul dinastiei a VI-a (2500 ani înainte de Ch.) Îl aflăm și la Evrei și este evident strămoșul fotoliului obstetrical întrebuințat încă și azi în Orient. (Fig. 16.) Pe acest scaun de naștere se așeza femeia gravidă pe jumătate îngenunchiată sau stând pe vine, poziție care pare că a fost familiară femeilor din Egiptul vechiu, cum este încă și azi frecventă la femeile din Africa septentrională. Lucrul acesta l'am dovedit prin studiul diferitelor hieroglife cari exprimă ideea nașterii (fig. 17): în adevăr din timpul celei de a VI-a dinastii această hieroglifă reprezintă o femeie sezând cu picioarele încovoiate pe călcâie deasupra celor 3 pietre ale scaunului obstetrical; sub dinastia a XII-a (2000 ani în. de Ch) hieroglifa este puțin modificată dar sub dinastia a XVIII-a (1500 ani în. de Ch.) pietrele dispar și sunt în-

Fig. 16. — *Scaun de naștere* încă folosit în Egipt,

(După Dr. Zambaco-pașa.)

*) J. Guiart: *L'obstétrique dans l'ancienne Egypte*. Deuxième Congrès d'Histoire de la Médecine. Paris 1921.

locuite prin mâinile și capul unui copil, care apare la partea inferioară între gabele femeii care șade tot încovoiată pe călcâie; este evident că pentru ca o asemenea naștere să se poată face, femeia trebuie să se odihnească pe un scaun care o susține și permite eșirea copilului. Este sigur deci că „peatra de naștere” a fost suprimată și înlocuită cu copilul pentru ca hieroglifa să poată fi mai înțeleasă, dar că ea totuși în realitate există mai departe. Astfel pare că femeia năștea în vechiul Egipt în

Fig. 17. — Hieroglifile nașterii. A: Dinastia a II-ea. B: Dinastia a XII-ea. C: Dinastia a XVIII-ea.

poziția îngenunchiată, pe un scaun obstetrical special. Au fost și excepții, căci s’au găsit în temple baso-reliefuri reprezentând scene de nașteri dintre cari două sunt efectuate în poziție șezândă.*) Primul dintre aceste baso-reliefuri figurează în frumosul templu cu terase din Deir el Bahari, sub *porticul nașterii*, consacrat reginei *Hatsopsitou*, care edificase acest sanctuar ca să-i servească de mormânt, pe la 1500. în. de Ch. Celălalt se găsește în sala de nașteri, în templul din Luxor, consacrat faraonului *Amenofis*

Fig. 19. — Regina *Maut-em-Ouaa* născând. Baso-relief din sala nașterii a templului din Luxor. (După Moret.)

III care a construit templul către 1400 în. de Ch. Al doilea baso-relief nu e de altfel decât o replică a primului. Pe acesta îl vom studia, căci e singurul după care s’a putut procura o reproducție. (Fig. 18.)

Toate personagiile stau pe o estradă în formă de pat, în vârful căreia e regina *Maut-em-Ouaa*. Ea șade și nu e în-

*) Nu se va vorbi aci despre al treilea baso-relief, care datează din perioada alexandrină; îl rezervăm pentru o lucrare ulterioară.

genunchiată, pe scaunul obstetrical; acesta nu diferă de fotoliile reprezentate de obicei. Aceste două particularități constituie interesul deosebit al scenei. Fotoliul poate că nu e decât o simplă modificare a scaunului obstetrical obișnuit, un fel de peatră de naștere cu spate, formată prin înălțarea pietrei posterioare; cred totuși că Egiptenii posedau fotolii obstetricale cu scobitură anterioară, asemănătoare cu acelea cari se folosesc încă și acum în Orient. Cine știe dacă cândva nu se va afla un astfel de fotoliu în fundul unui mormânt? Ceace e mai puțin sigur e că regina

Fig. 19. — Zeul Bes. Statuetă în taracotta. Col. part. Guiart.

Fig. 20. — Zeița Apet sau Tueris. Statuie de serpentină. Muzeul din Cairo.

așezată fiind, e gata să nască dublul copilului regal, pe care moașa principală, îngenunchiată în fața ei, îl dă zeitelor-doici; se așteaptă nașterea lui Amenofis. Două zeițe-moașe susțin brațele reginei, în timp ce alte patru în picioare înapoia ei, se pregătesc să-i dea îngrijirile necesare. Sub scaun, doi genii ridică către copil și dublul său flacăra vieții, pe când spiritele Apusului și Răsăritului întind către ei simbolul vieții. Și mai jos zii Deltei și ai Tebaidei, cu capul de șacal și de șoim, îi aclamă. În fine într'un colț, zeul diform Bes și femeia sa, zeița Apet sau Tueris, în formă de ipopotam, veghează ca nașterea să se facă în condițiuni bune. La Deir el Bahari, se mai vede în plus și Meshkent, una dintre zeițele nașterii, care ridică brațele aruncând fluidul vieții. Bes și Tueris care figurează în această scenă nu sunt de fapt zei, ci numai simple personalități magice, ale căror reproduceri, (19 și 20) atât de frecvente în multe muzee, constituie un fel de amulete, destinate să apere pe lehuze de primejdiile nașterii.

Alăptarea. În Egiptul vechi, alăptarea se bucura de mare

cinste. Găsim în papyrusurile medicale câteva rețete, pentru vindecarea abceselor mamelei și pentru mărirea cantității de lapte la doică; scenele de alăptare sunt foarte mult reprezentate în temple. Cele mai multe o arată pe zeița *Isis* alăptând pe *Horus* (fig. 21). Alte scene reprezintă alăptarea faraonului prin o zeiță, care este de obicei *Hathor* sau *Isis*. Aceste scene precum și reprezentările de animale care își hrănesc puii lor, ne arată dragostea pe care o aveau Egiptenii pentru alăptare (fig. 22).

Fig. 21. — *Isis alăptând pe Horus.*
(După Ebers).

Fig. 22. — *Alăptarea lui Amenofis și a dublului său prin zeițele doici și vacile sfinte.* Bas-relief din sale nașterii a templului din Luxor. (După Moret).

5. Boalele.

Papyrusurile medicale ne vorbesc despre maladiile cari se observau în vechiul Egipt. Cu toate acestea descriere lor e destul de confuză și simptomele puțin precise, astfel că e imposibil să se facă întotdeauna un diagnostic retrospectiv, mai ales că textele reprezintă adesea variante cari diferă după traducători. Totuși s'a putut recunoaște un oarecare număr de maladii printre cari notăm: hipertrofia inimii și hidropericardul, anemia primitivă și cea datorită prezenței anchilostomei, paludismul, unele enterite rău determinate, hemcroizii, unele tumori, poliuria, incontinența de urină (de sigur cea de natură bilharțiană), durerile de cap, afecțiunile urechilor și dinților, paralizia facială și 'n fine erisipelul și epilepsia.

Simptomatologia acestor boale este destul de vastă, ceea ce ne arată că majoritatea procedurilor de investigație clinică din

timpul nostru erau încă pe atunci cunoscute. Palparea mai ales era întrebuințată la explorarea abdomenului și permitea să se recunoască fluctuația unui abces, după cum reese din următorul pasaj al papyrusului Ebers: „Când găsești o tumoră într'o parte oarecare a corpului și o simți mobilă sub degetele tale și dacă tremură atunci când mâna ta e mișcată . . .” Medicii egipteni recurgeau și la auscultație, după cum ne arată următoarea propozițiune: „urechia aude dedesupt”. În general clinica progresase mult și ar fi interesant să se studieze din acest punct de vedere boalele descrise în papyrusurile medicale.

Indrumările cele mai interesante însă ni le procură scheletele și momiile. Sir Armand *Ruffer* a studiat un mare număr de momii din muzeele din Alexandria și Cairo, dar cele mai importante cercetări le-a făcut în Egiptul superior. În adevăr în 1907, Englezii ridicând bariera din Assuan, cece trebuia să producă inundarea unei părți întregi din Nubia, guvernul egiptean a aranjat o inspecție archeologică a regiunii, ca să poată scăpa toate comorile artistice sau archeologice din aceea regiune cari ar fi dispărut sub apă. Atunci profesorul *Elliot-Smith*, ajutat de *Wood-Jones* și de încă alți câțiva, au putut desgroa multe schelete provenind din cimitirele preistorice și multe momii cari câtează din toate perioadele. Vom studia rând pe rând leziunile observate pe schelete și părțile moi. Cele mai multe leziuni de pe schelete arată *artrita cronică*, mai ales sub forma de *spondilită deformantă*. La nivelul articulațiilor leziunile erau ca și azi, periarticulare, și atingeau mai ales ligamentele și capsula, cu formațiuni de osteofite la nivelul punctelor de inserție ale mușchilor și tendoanelor. În spondiloză deformantă aflăm o artrită a articulațiilor vertebrale cu proliferări osoase, atrofia cartilajelor intervertebrale și osificarea ligamentelor, mai ales a ligamentului anterior. Afecțiunea atingea una sau mai multe articulații vertebrale, dar uneori se întindea și la întreaga coloană vertebrală (fig. 23). Nu cunoaștem încă cauza acestei maladii, totuși trebuie să mărturisim că frecvența artritei deformante în Egipt pledează pentru teoria care o atribuiește umidității, de carece se știe că valea Nilului era sub apă în timpul unei mari părți a anului, căldura umedă fiind caracteristică țării. Cam tot atât de vechiu eră și *morbul lui Pott*. S'au găsit multe schelete cu această maladie și mai toate erau din timpul primei dinastii. Unele din aceste cazuri erau întovărășite de o cifoză caracteristică (fig. 24); deci existau *cocoșafi* în vechiul Egipt. S'au descoperit 2 morminte, ale căror schelete prezintau urme de abcese ale coloanei vertebrale. Acest fapt ne face să credem că sau e vorba de o infecție familiară sau exista prin apropiere un fel de sanatoriu pentru tuberculoși. De bună seamă că existau pe atunci tumori maligne, de oarece s'a observat un caz de osteosarcom al capului humerusului, un alt caz se prezenta pe osul iliac; o eroziune a sacrului ne face să ne gândim la un carcinom al rectului.

S'au găsit și deformațiuni ale degetelor de mâni și picioare, consecutive *leprei*.

Un alt schelet care datează din timpul ocupațiunii persane (500 în de Ch.) prezenta o hipertrofie a capului primelor falange. *Bouchard* consideră această malformație de caracteristică pentru dilatația cronică a stomacului; ea e cunoscută în general sub numele de *nodozitățile lui Bouchard*. La scheletul unui moșneag din timpurile cele mai vechi s'au găsit *tofi gutoși și calculi vesicali* asemănători celor cari se găsesc și azi în Egipt.

Fig. 23. — *Spondiloză deformantă*. Fragment al unei coloane vertebrale, transformată într'un bloc rigid. Schelet din timpul dinastiei a III-a, vechiu de aprox. 5000 ani. (După Sir A. Ruffer).

Fig. 24. — *Momia unui preot*. Timpul dinastiei a XXI-a, aprox. 1000 în. de Is. Chr. Maladia lui Polt. (După Sir. A. Ruffer).

În fine s'au întâlnit osteite variate, abcese ale sinusului maxilar și ale mastoidei. Cât privește dinții, îi găsim buni în perioadele preistorice. Caria își face apariția numai în timpul noului imperiu și e întovărășită de abcese alveolare. Din toate descoperirile, ajungem la deducția că Egiptenii nu posedau nici nu au cunoscut lucrările cu aur, după cum s'a pretins. Se cunoaște un singur caz de dinte artificial în aur, dar datează din perioada romană și acești dinți serveau numai pentru paradă și nici de cum pen'ru masticație. Se deduce aceasta din faptul ca suprafața lor nu este de loc uzată.

Cum se vede, studiul scheletelor ne-a procurat multe deslușiri asupra patologiei egiptene, însă cât privește părțile moi, studiul momiiilor nu ne-a dat nici un rezultat, de oarece ele erau macerate și distruse de natron, țesuturile retractate și modificate într'un așa mare grad, în cât leziunile patologice nu se mai pot recunoaște. Totuși, *Elliot-Smith* a găsit la o femeie niște aderențe

între apendice și basin în cât i s'a părut foarte probabil diagnosticul de apendicită; la o alta, s'a aflat semne de tuberculoză pulmonară și 'n fine într'un al treilea caz s'a găsit vesicula biliară plină de calculi, deci litiaza biliară exista, după cum am văzut că a existat și cea vesicală. Lui Sir Armand Ruffer îi revine meritul de a fi îndrumat pe cercetători pe o cale nouă, dând o tehnică anumită care permite ca să se restaureze țesuturile momificate și să se facă din ele secțiuni histologice. Examenul microscopic i-a permis să pună diagnoze mai sigure prin studiul modificărilor celulare, prin constatarea ouălor de paraziți și chiar prin evidențierea de bacterii.

Astfel a putut să afle *arterio-scleroza*, care e considerată în general ca o afecțiune a timpurilor moderne. El a dovedit că ea exista tot așa de frecuent încă din timpul dinastiei a XXI, adică cam pela 1000 în. de Ch. În adevăr, din 24 momii cari au fost examinate din acest punct de vedere, 6 au fost găsite intacte și 5 nu prezentau decât alterații ușoare, dar 13 prezentau leziuni importante, constând mai ales din calcificație mai mult sau mai puțin difuză a aortei sau o osificație veritabilă a arterelor. Cercetând capetele momiilor cari sunt conservate în diferite muzee, ar fi ușor să se observe sinuozițiile arterelor temporale, chiar și la oameni destul de tineri. Deci *ateromul* există din antichitate. Nu se știe care era cauza, de oarece Egiptenii nu cunoșteau tutunul și nici sifilisul nu-și făcuse apariția în Egiptul vechiu. Nu se poate pune nici pe seama cărnei, de oarece Egiptenii erau mai mult vegetarieni. Ar rămânea alcoolul; într'adevăr acest popor iubea berea și vinul și la diferite ocaziuni Egiptenii se îmbătau pe la banchete; totuși ei n'au fost socotiți niciodată de băutori prea mari. S'au observat leziuni arteriale de altfel și la pelerinii cari se întorceau din Meca, tot atât de frecuent ca și la ceilalți indivizi cari consumau alcoolul. Deci *ateromul* exista de mult, dar nu-i putem cunoaște origina. Sir Ruffer a văzut boala aceasta la momii de ale preoților și preoteselor, deci momii de oameni cari trăiau bine și nu făceau eforturi trupești. Acest lucru ar pleda pentru teoria lui Bouchard care crede că arterio-scleroza e o maladie produsă prin reducerea schimbului fiziologic la aceia cari se îngrașă și fac puțin exercițiu. La nivelul pulmonilor, Ruffer a observat un caz de *antracoză* foarte pronunțată, cum se observă în zilele noastre la bucătari sau mineri și un caz de *pneumonie* ajunsă în perioada de hepatizație. La o momie din timpul perioadei elenice sa găsit partea inferioară a pulmonului plină de exsudate și o mulțime de bacterii ovalare Gram-negative, ceea ce l'a făcut să se gândească la o *pestă pneumonică*. La nivelul rinichiului, el a observat un *absces*, datorit pare-se unui colibacil; în fine pe pielea unei momii din a XX-a dinastie (1.200 ani în. de Ch.), a observat o erupție asemănătoare cu cea de variolă.

Pentru completarea patologiei egiptiene, vom studia acum

operele de artă găsite în temple și mai ales în morminte. Cele mai multe reprezintă *nanici acondroplasici*, caracterizați prin bustul lor foarte lung, picioarele scurte și fesele proeminente. Cel mai renumit este *Chnoumhotep*; el ocupa, cu toată diformitatea lui, o situație înaltă la curte și mormântul său e unul dintre cele mai bogate din necropola de la Sakkarah. S'a găsit și statuia lui, (fig. 25), care există azi la muzeul din Cairo; este

Fig. 25. — *Piticul Chnoumhotep*. Statuie. Muzeul din Cairo.

Fig. 26. *Regina din Punt*. Bas-relief. Muzeul din Cairo. (După Sir A. Ruffer.)

făcută din calcar alb de Tourah și colarat cu culori vii: ea este din timpul dinastiei a V-a (2750 ani în. de Ch). Deci nanismul există aproape de 5000 ani.

Un alt caz, nu mai puțin celebru, e al *reginei din Punt*. Portretul era gravat pe porticul stâng al templului din Deir-el-Bahari și datează din timpul dinastiei a XVIII-a (1500 ani în. de Ch.) Se află și azi la muzeul din Cairo. (Fig. 26). S'a discutat mult dacă e vorba de o acondroplazie sau de o steatopigie. În realitate, pare a fi vorba de o nanică acondroplasică; se mai adaogă masele de grăsime, cari fac carnea flască și dau reginei de Punt aspectul unei Venere hotentote. E deci un caz de o acondroplazie întovărășită de steatopigie.

Printre zeii Egiptului era un nanic acondroplasic, zeul *Bes*, despre care am vorbit la nașteri. În toate muzeele de Egiptologie există numeroase statuete de-ale sale din bronz sau teracotă. Profesorul *Loret* spune că zeul *Bes* ocrotea tot ce era grațios

și plăcut în viață: toaleta, muzica, dragostea și urmarile ei; de aceea el figurează pe obiectele de toaletă, pe instrumentele de muzică, pe mobilele destinate femeilor și 'n fine la nașteri.

Cât despre așa zisul *pitic din Gizeh* (fig. 27) al cărui statuie, veche ca și aceea a lui Chnoumhotep, fû găsită la Sakkarah, a fost un cocoșat și nu un nanic: se observă *morbul lui Pott* foarte accentuat, cu dublă curbatură dorsală și ventrală în forma de cocoașă de paie. De altfel am mai găsit această afecțiune pe momiile din timpul primei dinastii. Există chiar și o picură caracteristică a unui cocoșat într'un mormânt din El-Amarna, din epoca cam cu 1500 ani în. de Ch. (fig. 28.)

Fig. 27. — Așa numitul *pitic din Gizeh*. Statuie. Muzeul din Cairo. (După Maspéro.)

Fig. 28. — Un *ghebos*. Pictură dintr'un mormânt din El-Amarna. (După Sir A. Ruffer.)

În mormintele din Beni-Hassan, cari au o vechime cam de 2300 ani în. de Ch. s'au găsit de asemenea picturi cari arată că *rachitismul* (fig. 29/b) și *piciorul varo-equin*, simetric și deci congenital (fig. 29/a și 29/c) existau în acea epocă îndepărtată.

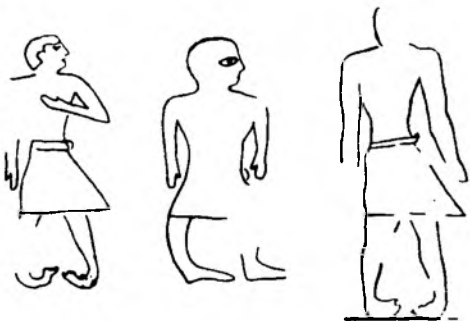

Fig. 29. — *Rachitism, picior varo-equin*. Picturi deteriorate din un mormânt din Ben.-Hassan. (După Sir A. Ruffer.)

Dar cea mai importantă malformație se află figurată pe o stelă egipteană din timpul dinastiei a XVIII-a (1500 ani în. de Ch.) care se află în gliptoteca Carlsberg, la Copenhaga; se văd tăiate în piatră trei figuri umane încadrate de hieroglife (fig. 30); este

Fig. 30. — Stelă funerară a preotului Rouma. Paralizie infantilă. Gliptoteca Carlsberg din Copenhaga.

preotul Rouma, de origine sirian, care a venit însoțit de soția și copilul său să facă libațiuni zeiței Astarte, în templul ei din Memfis: Inscripția ne spune că Rouma era infirm și stela ne arată în adevăr această infirmitate; una din extremitățile inferioare este, foarte mult scurtată și are o atrofie considerabilă a părților moi; piciorul este întins în prelungirea gambei în poziție equină. E de sigur un caz de *paralizie infantilă*.

Voi da câteva date complimentare, asupra unor boale pe cari le-am mai întâlnit sau ale căror existență în vechiul Egipt a fost trasă la îndoială: ciuma, lepra, tuberculoza și maladiile veneriene.

Ciuma. Se admite în general că Egiptenii stabileau relații între ciuma și șobolani. De

fapt, când șobolanii se înmulțeau, distrugeau grânele și proviziile de cereale, devenind astfel pentru Egipt o mare amenințare de foamete. Egiptenii știau că foamea pregătește terenul pentru toate boalele infecțioase. Astfel ajunseră ei să stabilească o relație de cauză și efect între șobolani și ciumă. Egiptenii reprezentau pe zeul *Ptah* ținând în mână un șobolan. Aceasta nu însemnează că numitul zeu ar fi fost un zeu protector contra pestei, ci numai amintea faptul că regele *Sethon*, implorând odată protecția zeului *Ptah* contra armatelor lui *Sennacherib*, *Ptah* ar fi trimis în tabăra înamicilor puzderie de șobolani, cari au ros coardele dela arcuri și curelele scuturilor, ceace a silit pe Asirieni să se reîntoarcă în marș forțat la Ninive. Povestirea aceasta a lui Herodot ne arată că *Ptah* nu avea nici o legătură cu ciuma.

Lepra. Această maladie pare a-și avea origina din Asia; e probabil că Evreii și Fenicienii au dus-o cu ei în toată lumea cunoscută de cei vechi. Faptul pare admisibil pentru Egipt. În *papirusul medical din Berlin*, se găsesc rețete pentru maladii cari seamănă cu lepra. Și mai mult, istoricul *Manethon* ne spune că sub dinastia a XIX-a, faraonul *Menephtah* I, fiul lui *Ramses* II, ar fi trimis 80.000 de Evrei leproși în carierele din Turah (Troja)

apoi i-ar fi autorizat să locuiască în orașul Avaris (mai târziu Tanis) în nord-estul deltei, rămasă nelocuită după expulsarea regilor-păstori. Cum se vede, lepra a existat în Egipt la începutul noului imperiu. Se pare că ea atingea mai ales pe Evrei, cari au și acuzat boala în țară. S'a mai observat și pe o momie care data dela începutul perioadei creștine.

Tuberculoza. Cu toate că papirusurile nu vorbesc nimic despre ea, totuși exista tuberculoza în Egipt, de oarece știm că morțul lui Pott era destul de răsfândit. *Elliot-Smith* a observat un singur caz suspect de tuberculoză pulmonară; nu s'a putut constata boala cu siguranță de oarece pulmonii nu se pot bine examina la o momie. Chiar dacă a existat tuberculoza pulmonară în vechiul Egipt, de sigur că nu a fost frecventă, de oarece dela Roma, în timpul perioadei romane, se trimeteau oficioșii în Egipt spre a fi îngrijiți, ca într'un adevărat sanatoriu.

Boalele veneriene. Oefele a găsit în papirusurile medicale vorbindu-se de o maladie cu scurgere uretrală și erecțiune dureroasă, pe care o consideră drept *blenoragie*. Cât despre *sifilis*, de sigur s'au înșelat aceia cari au crezut că l'au aflat în Egipt. *Prokisch* din Viena a voit să-l indentifice cu boala *ūxēdu*, dar *Joachini* din Berlin a protestat în mai multe rânduri în contra acestei păreri. Profesorul *Lortet*, a găsit în 1908, în necropola preistorică din Rôda, craniul unei tinere femei la care parietalul stâng era răs de o ulceratie serpiginoasă, care făcuse să dispara tabla externă a osului, lăsând din loc în loc perforații complete. El l-a publicat ca fiind craniul unei sifilitice, cu toate că nu existau exostoze periferice. Dar diagnosticul acesta retrospectiv nu a fost acceptat de nimeni și mai degrabă se crede că acele destrucțiuni ale osului ar fi datorite unor insecte necrofage; ulceratia dară s'ar fi făcut după moarte.

6. Parasitologia și istoria naturală medicală.

În calitate de naturalist, în mod firesc voi atribui o deosebită atențiune maladiilor parazitare și animalelor periculoase din Egipt: viermii intestinali, insectele inoculatoare de maladii, paludismul, bilharțioza și elefantiaza.

Viermii intestinali. *Papirusul Ebers* citează un oarecare număr de viermi intestinali, dar e destul de greu să li-se stabilească identitatea. Pare totuși că maladia *āaa* produsă de viermele *Heltu*, este *cloroza Egiptului*, produsă de *anchilostoma duodenală*. Viermele *Heft* și viermele *Her-xetef* sunt în general identificați cu *ascarizii* și cu *oxiurii*. Cât despre viermele *Pent*, tot ceea ce se poate spune e că a fost un vierme solitar și după cum în Egipt nu se mânâncea carne de porc, nu poate fi decât numai *Tenia saginata* sau *bothriocephalus latus*. Din lipsa altor detalieri însă, nu se poate da o concluzie definitivă.

Ca vermifuge, Egiptenii foloseau *măduvă de acant* și mai ales rădăcină de granat, a căror întrebuințare s'a păstrat până azi. Pentru eliminarea viermelui solitar trețue neapărat să se spună și următoarea formulă magică: „Aces'e vorbe să gonească pre-umblăile dureroase pe care le face în pântecel meu acela care șerpuește. E un zeu care a făcut acest dușman. Să-l uezască și să gonească răul pe care el l-a făcut în pântecel meu!”

Viermii intestinali pentru Egipteni nu erau numai niște simple curiozități, ci li se atribuia un rol important în geneza toalelor.

Insectele. Și azi muștele constituie în Egipt un adevărat flagel și ele sunt agentul transmițător al oftalmiei purulente și al trahomului. Aceste maladii existau și'n vechime în Egipt. Pe monumentele egiptene se văd reprezentați mulți orbi, ca musicanți. Dovadă că existau în vechiul Egipt destule muște, e faptul că la toate ceremoniile vedem pe Faraon și pe regina însoțiți de o persoană care îi apără împotriva lor cu ajutorul *flabelului*, un fel de evantaliu mare din pene, așezat în vârful unui mâner lung. (Fig. 31.) De altfel și'n biblie se vorbește că Dumnezeu a trimis asupra Egiptului muște, ca să constrângă pe Faraon să-i lase pe Evrei să plece. Aceasta a fost a patra plagă egipteană. S'a discutat însă dacă acestea au fost muște sau țânțari. Și știe că țânțarii erau destui în Egipt și mai ales în ținuturile mlăștinoase. După cum ne spune Herodot, Egiptenii știau să se păzească de ei: „In contra țânțarilor, Egiptenii se serveau de tot soiul de mijloace. Acei cari locuiau de asupra mlăștinilor, își construiau turnuri în vârful cărora se suiău ca să să culce, de oarece țânțarii, din cauza vântului, nu pot zbura decât deasupra pământului. Acei cari locuiau lângă mlăștini, se serveau de un alt mijloc. Fiecare om avea o rețea; ziua se servea de ea la pescuit, iar noaptea

Fig. 31. *Regină Egipteană.*
Un sclav gonește muștele cu un „flabellum”. (Compoz. de Roehgrosse după G. le Bon.)

acoperea cu ea culcușul pe care se odihnea și apoi se vâra sub plasă și dormea astfel. Dacă ar dormi în mântalele sau hainele lor de in, țânțarii i-ar pișca prin ele, prin plasă nici nu încearcă să înțepe”. Se vede dară că Egiptenii cunoșteau chiar și folosirea apărătoarei de țânțari.

Singura dovadă că în Egipt existau și *păduchi* e pasajul din biblie, care ne spune că păduchii au constituit a treia plaga a Egiptului.

De altfel erau folosiți foarte mult pieptenii (Fig. 32) din lemn; deci trebuie că pediculoza era destul de frecventă. Probabil din cauza aceasta Egiptenii aveau obiceiul să-și radă capul, ceea ce a dus după sine purtarea perucii (Fig. 33), începând din timpul dinastiei a XIV-a; poate că aceasta a fost mai mult rău

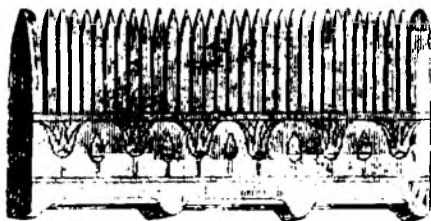

Fig. 32. *Pieptene egiptian.* (După Ebers)

decât bine, de oarece se știe că perucile erau înțesate de parasiti. E drept însă că Egiptenii înlocuiau perucile prin acele stofe plisate, cari cădeau drept pe delaturile capului. Aceasta era de altfel și coafura sfinxilor care a devenit apoi populară. Aceste stofe aveau avantajul că erau mult mai ușoare și mai igienice, apărând capul mai bine contra căldurii și putându-se spăla.

Ne lipsesc indicii asupra *pureilor*, dar probabil că existau de oarece oamenii săraci trăiau la un loc cu animalele domestice, iar oamenii bogați țineau la casă în afară de câini și pisici și maimuțe, cu cari îi vedem adesea reprezentăți. Se pare că ploșnițele nu erau cunoscute în Egipt.

Paludismul. Această maladie e foarte veche. Acum vreo 6000 ani întreaga țară a Egiptului nu era decât a vastă mlaștină și *Menes*, ca să construiască orașul Memfis, a trebuit să ridice un dig și să facă mari lucrări pentru a deseca terenul. De altfel egiptologii spun că după inundare și ploii toren-

Fig. 33. *Perucă egipteană.* (După Ebers).

țiale, surveneau în Egipt adevărate epidemii ucigătoare. Astfel era boala numită *aat*, pe care de sigur trebuie s'o identificăm cu paludismul. O inscripție din Denderah spune că pentru a se evita această maladie, în săptămânile cari urmau după retragerea Nilului să nu iasă nimeni din casă după apusul soarelui. Pare că Egiptenii au cunoscut rolul mlaștinilor în etiologia febrilor. Și felul cum Egiptenii se fereau de țânțari, ne arată că ei făceau o pro ilaxie antipaludeană. Am putea găsi încă o probă despre existența paludismului în legendele relative la pasărea ibis și șer, ii înarițați.

Bilharzioza. Această maladie care bântue și acum Egiptul e datorită dezvoltării în sânge a unui mic trematod, numit *Bilharzia*. Sir Armand Ruffer, a găsit la două momii din timpul dinastiei a XX-a, rinichii plini de ouă de *Bilharzia*. Deci acest parasit a existat de mult în Egipt, dar nu a fost atât de frecvent ca azi, probabil fiindcă pasărea ibis, cari erau foarte multe în Egipt, se hrănesc, nu cu șerpi cum s'a crezut, ci cu niște molușe mici de apă dulce, cum sunt limneele și planoriile, cari adăpostesc în trupul lor larvele de *Bilharzia*. E întrebarea dacă reaclimatizarea pasărei ibis în Egipt, nu ar constitui un mijloc de profilaxie contra bilharziozei.

Elefantiaza. În apropierea templului din Deir-el-Bahari în templul funerar al lui *Mentuhotep*, s'a găsit statuia Faraonului; (Fig. 34) ea prezintă acea curiozitate că Faraonul are membrele inferioare. — fi urate goale, — enorm de groase în raport cu restul corpului. E evident că e vorba de un caz de elefantiază. Această boală e și acum endemică în Egiptul de sus, unde trăia de sigur *Mentuhotep* acum vre-o 4000 de ani. Statuia se află și azi în muzeul din Cairo.

Fig. 34. *Mentuhotep*. Statuie. Elefantiază a gambelor. Muzeul din Cairo.

Animale veninoase. Se pare că a fost foarte frecvent *scorpionul*, de care găsim multe formule magice menite să apere contra înțepăturii sale și adesea e reprezentat pe monumente. Scorpionul era emblema zeiței *Se k*, care împreună cu *Neith*, prezida la căsătorii și avea sub protecția sa vasele canope cari conțineau viscerele momiiilor; adeseori zeița era reprezentată purtând pe cap un scorpion negru sau sub forma unui scorpion cu cap de femeie.

Șerpii veninoși erau cunoscuți de Egipteni, mai ales varietățile cobra și vipera cornută. Cobra egipteană însă,

Naja haje, e un șarpe mare, veninos, care uneori ajunge o lungime de doi metri; spatele său de culoare galbenă ca paiul, uneori e de o nuanță mai închisă, ajungând chiar până la negru. Își poartă gâtul umflat ca șarpele cu ochelari din India, dar la acest nivel nu prezintă nici pete și nici vre-un desemn. E o reptilă foarte periculoasă, a cărei mușcătură e mortală. În antichitate, acest șarpe era divinitatea protectoare a câmpurilor cultivate, cari erau puse sub protecția ei, deoarece distrugea șobolani, cari dacă se înmulțeau pricinuiau foamete. De aceea șerpii erau lăsați în pace să se înmulțească în mijlocul câmpurilor și erau obiectul unui adevărat cult.

Fig. 35. *Naja haje* sau cobra egipteană.

Se știa că mușcătura cobrei e mortală, dar exista credința că nu atacă decât pe criminali. Probat în virtutea acestei credințe, preoții le creșteau în temple, ca să impresioneze poporul și să-l facă să creadă că ei erau invulnerabili. Ca și îmblânzitorii de șerpi de azi, preoții aveau grijă să le scoată colții și știau să-i facă să cadă într'un fel de catalepsie, comprimându-le ceafa. Șarpele devenea rigid ca o baghetă și de îndată ce înceta compresia, își relua flexibilitatea. Astfel se poate explica faimoasa poveste din Biblie care ne spune că Aaron și magii din Egipt transformau în fața Faraonului baghetele lor în șerpi. Acești șerpi domesticiți, pe cari îi creșteau în temple, au fost strămoșii faimoaselor năpârci, cari mai târziu în Grecia erau crescute în templele lui Esculap. Cotra era venerată în Egipt ca simbol al suveranității sub numele de *Uraeus*. O vedem reprezentată pe basorelieuri și statui pe fruntea zeilor și regilor. De asemenea o găsim și pe fiecare parte a *discului solar înaripat*, care apăra de spiritele răufăcătoare ușile locuințelor particulare și ale templelor.

Vipera cornută sau *cerastes cornutus* este vipera nisipurilor, șarpele veninos al deșertului. Este un șarpe mic cam de 50 cm. lungime. Corpul e de culoare murdară cu pete brune neregulate pe spate. Se poate ușor recunoaște, căci sus pe cap deasupra sprâncenelor are 2 coarne. Este o reptilă foarte veninoasă, mai ales periculoasă pentru cei cari umblă desculți, deoarece se ascunde în nisip. Il găsim reprezentat pe multe monumente egiptene, unde e ușor de recunoscut. Figurează și printre hieroglife, re-

Fig. 36. - *Cerastes cornutus*, sau vipera cu coarne. Figurațiune egipteană. (După Fillion).

prezentând litera F. *Herodot* ne spune că era foarte frecvent în ținutul Tebei. Se crede că așa zisul aspic, care a omorât pe *Cleopatra*, era o cobră; dar nu se poate ști sigur dacă nu a fost o viperă cornută.

În zilele noastre mai există în Egipt un alt șarpe veninos, *echis carinata*, dar noi n'am putut găsi despre el nici o urmă din vechime în documentele scrise sau pe monumente. Un capitol din papirusul Ebers tratează despre înțepăturile insectelor și mușcăturile șerpilor. Ca remediu contra acestora totuși nu găsim decât descântece și formule magice, destinate să le evite. Printre *amuletele* cari păzeau de acestea se citează *stela magică*, care se folosea sub imperiul cel nou. Aceasta era o placă de granit sau de basalt, rotunjită în sus și pe care figura deoparte *Horus* pe

Fig. 37. *Stelă magică* destinată să ferească de animale primejdioase. De asupra lui *Horus*, care stă pe crocodili, se vede capul zeului *Bes*. (După Ebers.)

pe care figura deoparte *Horus* pe crocodili, ținând în mâinile sale animale răufăcătoare și de cealaltă parte formule magice, destinate să păzească contra acestor animale. *Stelele magice* se așezau pe străzi la porțile caselor.

7. Terapeutica.

Farmacopeea egipteană cuprindea un mare număr de medicamente: *papirusul medical din Berlin* conținea un capitol de terapeutică care cuprindea nu mai puțin de 170 prescripțiuni și papirusurile medicale cunoscute menționau peste 500 de leacuri, dintre cari o mulțime au fost identificate și despre care *Loret* a dat o listă aproape completă.

Printre substanțele minerale se poate cita: sărurile de plumb și mai ales sulfatul și acetatul de cupru, folosite ca purgative; oxidul de fier sau „piatra vulturului“, întrebuințată în contra hidropiziei; oxidul de antimoniu; sulfatul de mercur, nitratul de potasiu, magnezia, calciul, sodiul și petrolul.

Droguile de origine vegetală erau cele mai numeroase; am văzut chiar că rădăcina de rodie (măr granat) era folosită ca tenifug, cenușa de abanos întra în compoziția coliriilor; despre tărățele de cedru se credea că au proprietăți lenitive; ienupărul era întrebuințat ca diuretic; opiul servea la prepararea sirupurilor calmante; fricțiunile cu ulei de camomila erau mult folosite; ceapa de mare (*scylla*) era întrebuințată în contra hidro-

piziei; spânzul contra netuniei, decoctul de capilaria în angine, usturoiul era socotit între antisepticele cele mai puternice, în așa mare grad încât era rezervat exclusiv pentru terapeutică, oamenilor sănătoși fiindu-le oprit sub amenințarea sacrilegiului să-l mănânce; de asemenea și ricinul era mult folosit. După cum găsim în *papyrusul lui Ebers*, în următoarele cazuri: împotriva constipației se mânca câteva boabe de ricin și se bea apoi bere; cu aceleași grăunțe, strivite și amestecate cu oleu se făcea o pastă, cu care se acoperea capul ca să crească părul; amestecate cu miere formau un leac contra durerilor; se cunoștea și estragerea uleiului din semințe, dar el servea la luminat și la pansarea plăgilor purulente. Printre drogurile vegetale putem număra isma, coriandru, pelinul, lotusul, ghințura, muștarul, aloesul, mătrăguna, șofranul, cassia, speciile africane ce brândușe (*colchicum*), mărarul, măsălaruța, țelina, hreanul, măduva de acant (talpa ursului), grăunțele de in, diferite cucurbi acee, masticul și diferitele gome, stiraxul, rășina și un oarecare număr de produse cu baza de terebentină, anumite infuzii amare, tisane de orz, berea, oleul, vinul și oțetul.

Plantele proveneau, după cum am văzut, din grădinile cari înconjurau templele și de care preotul să îngrijea le întreținea și le supraveghea, ceea ce ne explică de ce se poate încă și azi găsi plante medicinale în jurul unor temple. Preoții, la nevoie, aduceau din alte părți de departe, plantele și drogurile de cari aveau lipsă și baso-reliefurile curioase de pe porticul stâng al templului din Deir el-Bahari, ne arată că acum 3500 ani, regina *Hatshopsitou* a trimis o expediție în țara Punt (Arabia) ca să aducă de acolo arborii datători de mirodenii și alte plante aromatice, pe care le-a plantat cu mari cheltueli, întemeiând astfel prima grădină de aclimație cunoscută. Aceasta este o probă evidentă de o civilizație înaintată.

Dintre leacurile de origină animală, mierea era cea mai folosită; cităm apoi laptele de vacă, de măgăriță, de capră și de femee; cornul de cerb, uleiul de castor, ficatul și fierea de bou, grăsimea și sângele diferitelor animale; creierul uman, chiar urina umană, deasemenea și excrementele de câine, de leu și de crocodil; foloseau mai departe și scarabei, șopârle și broaște țestoase. În templele din vechiul Egipt se preparau multe substanțe farmacologice. Știm că pe lângă sanctuarul fiecărui templu exista o încăpere, care se numea *laborator*; aci se pregăteau cu mari cheltueli, esențele și aromatele destinate cultului și tot aci preoții-medici, primii farmaciști ai antichității, își pregăteau medicamentele. Am putea reproduce de altfel și rețetele cele vechi, căci nu numai că ele figurează în papyrusurile medicale, dar sunt gravate și în piatră și acoperă zidurile laboratoarelor. Acestea se aflau în partea acoperită a templului, rezervată numai celor inițiați și era totdeauna în comunicare cu hipostilul. Laboratoarele erau înzestrate cu toate aparatele necesare manipulărilor chimice

și preparării medicamentelor. Putem reconstrui după unele basoreliefuli activitatea din ele. În general, toate ingredientele erau pisate împreună, fierte și filtrate printr'o cârpă. Ca vehicul mai, totdeauna se punea apa; uneori se foloseau ca vehicul vin, bere, tisană de orz, lapte, oleu, chiar și urină; totul se îndulcea cu miere. Medicamentul se lua dimineața și seara, fiind încă cald. Farmacia era foarte complicată; pentru usajul intern existau poțiuni, prafuri, decocturi, mixturi, pilule, buline, pastile și electuarii; pentru usajul extern se foloseau cataplasmele, unguentele, emplastrele, colirele, supozitoarele și pomezile. Prescripțiile erau scrise citeț, dar uneori erau foarte lungi și destul de neprecise; cantitățile erau exprimate prin termeni de aproximație, ca: puțin, foarte puțin, o bucată mică, un grăunte mic etc. Un-le din aceste prescripții erau înțelepte și raționale, dar uneori erau cu totul stranii și chiar respingătoare. În tot cazul ne dovedesc că polifarmacia nu datează numai de acum, căci s'au găsit ordonanțe egiptene care conține nu mai puțin de 35 de ingrediente; ceace ne face să ne gândim la faimosul teriac. Ceva mai mult, și cu privire la părțile constitutive, ordonanțele nu erau totdeauna clare, căci uneori medicamentele erau indicate cu nume simbolice:

Fig. 38. Cea mai veche farmacie. Preoți prepară leacuri în laboratorul unui templu. Bas-relief. (După Fillion.).

Astfel iedera devenea „planta lui Osiris“, lămâița, „lacrima Isis-dei“, o specie de pelinărița „inima lui Bubastis“, șofranul, „sângele lui Osiris“, ceapa de mare „ochiul lui Set“ etc. De altfel această nomenclatură a fost păstrată de alchimiștii din evul mediu, cărorora le plăcea ca totul să fie învăluit în mister și cari ca și preoții egipteni, nu voiau să fie înțeleși de popor.

Principalele medicațiuni de cari se foloseau Egiptenii, erau purgativul și clistirul; ei credeau că orice hrană conține ceva de prisos, a cărui acumulare în organism devine origina multor boli; de aceea provocau evacuări periodice, ca să distrugă principiile patogene. De aceea în fiecare lună, timp de 3 zile luau curățenie; totuși, în decursul maladiilor acute se fereau de purgative și regulamentele medicale interziceau ca bolnavul să fie purgat mai de vreme de a 4-a zi, ca să nu se pună umorile în

mişcare. Formulele lor de purgative sunt nenumărate. Cât despre clistir Egiptenii îi atribuiau o origine divină: într-o zi zeul *Thot*, veni pe marginele Nilului sub forma sa de ibis și preoții îl văzură luând apă în cioc și introducând-o în anus; ei au înțeles că acesta era un semn prețios și au și imaginat clismele. Există multe rețete de clistire; nu posedăm însă nici o descriere asupra modului de a se aplica.

Larrey în memoriile sale, ne spune că în timpul campaniei lui Napoleon în Egipt, Egiptenii își făceau spălătura cu ajutorul „unei beșici de bou, prevăzută cu o canulă”, cum faceau altădată Grecii; nu știm însă dacă Grecii au împrumutat această metodă de la Egiptenii antici sau dacă aceștia au luat-o de la Greci în perioada ptolemaică. Printre celelalte medicațiuni folosite și azi încă se mai poate enumăra: *lăsarea de sânge, ventuzele scarificate* foarte întrebuițate în contra durerilor de cap și cauterizațiile punctiforme, utilizate mai ales în afecțiunile pulmonare și durerile articulare; în această din urmă suferință se foloseau de asemenea *inhalatiile și masajele*.

În fine în febre, se provoca asudarea, învălind bolnavul în stoffe de lână; dacă transpirația totuși nu se producea, cazul era considerat ca grav; deducem din aceasta că Egiptenii cunoșteau evacuarea toxinelor prin excreție.

Magia.

Terapeutică egipteană este inseparabilă de magie. În adevăr Egiptenii credeau că boala se datorește unui spirit rău, un fel de demon, care pătrunde în corp. Terapeutică trebuia deci să aibă o acțiune dublă: 1. gonirea acestui geniu rău, care se făcea cu ajutorul descânteceilor magice; 2. repararea stricăciunilor pe cari le a produs geniuul cel rău în corp, ceea ce se obținea cu ajutorul medicamentelor, pe cari zeul *Thot* le a descoperit oamenilor. Tratamentul prin formule magice mergea deci alături de therapeutică și nu avea puțină importanță. Chiar și în papirusuri găsim alături de fiecare medicament, formula magică care trebuia să-i asigure efectul.

Bine înțeles că aceste formule sunt nenumărate. Nu le redăm aici, căci chiar dacă ar fi avut un sens mistic, tot nu puteau fi înțelese de vulg. De altfel preoții din vechiul Egipt erau mari psihologi și e foarte posibil că ei cunoșteau influența morală asupra trupului. Este evident că în multe cazuri credința salvează tot atât ca și leacurile și se știe că și azi chiar, vrăcii și vrăjitorii dela sate, ca să dea mai mare importanță leacurilor și operațiilor lor, le însoțesc totdeauna cu cuvinte fără de nici un înțeles vădit, cari lucrând asupra imaginației bolnavului, grăbesc adesea vindecarea. Să nu uităm că Egiptenii erau un popor foarte credincios, lipsiți de orice scepticism. Autorul *papirusului Ebers* a putut spune cu drept cuvânt:

„Descântecelc sunt bune pentru leacuri și leacurile sunt bune pentru descântece“.

Pentru a termina, trebuie să reamintim că magia era un mijloc de apărare contra geniilor răufăcătoare și deci și'n contra boalelor; *amuletele* și *talismanele*, despre care am mai vorbit, constituiau un element însemnat în acest sistem de superstiții. Ele adesea erau un fel de bijuterii, analoge mărtișoarelor moderne, lucrate în aur, în email sau în pietre prețioase și cari se puteau adapta la coliere și brățări. Altele însă erau foarte mari, ca stelele magice. Talismanele erau de altfel nenumărate și constituiau un fel de *profilaxie magică* în contra boalelor și deochierilor.

8. Medicina legală.

Ea nu era prea dezvoltată la Egipteni. Consta în aceea că după fiecare deces trebuia să se constate: 1. dacă moartea a fost naturală sau cauzată de violență; practica înbalsamării prin preoți-medici facilita această verificare. 2. Legea ordona de asemenea să se amâne pedepsirea femeilor gravice; după *Plutarc*, acestea erau scutite de orice pedeapsă aflictivă. Aceste dispozițiuni aveau neapărat drept consecință intervenția în justiție a preoților-medici și a moașelor.

9. Higiena.

Egiptenii au fost igienisti mari. Higiena lor privată era așa de bine adaptată climatului, încât știau să se păzească de boale. Regulele igienice erau înscrise în lege: poporul era supus la un anume regim și nimeni nu se putea sustrage dela el. Legea prescria chiar și regilor cantitatea de alimente și băuturi pe cari trebuiau să le ia. Cantități mai mari erau oprite. *Dicdor* din Sicilia afirmă că toate funcțiunile naturale, ba chiar actul de generație, erau reglementate, având fiecare timpul fixat. *Homer* și *Plutarc* spuneau că fiecare Egiptean are ceva dintr'un medic. Egiptenii înșiși considerau pe medic în aceeaș măsură igienist și vindecător. Epitetul „*sonoro*” pe care i-l dădeau însemna „*cel care țerește*”. Grecii vedeau în ei plăsmuitorii igienei și-i luau drept poporul cel mai sănătos și cu cea mai mare longevitate. Poporul egiptean era un popor foarte vesel și amabil; calitatea sa de căpetenie era curățenia. Precții se rădeau pe tot corpul zilnic și se spălau cu apă rece de 2 ori ziua și de 2 ori noaptea; ei recomandau și poporul i spălăturile dese și băile. Fiecare Egiptean era obligat să se spele înainte de a intra într'un lăcaș sfânt, înainte de mâncare, după raportul cu o femeie; strivitorii de măslinc, păzitorii de porci, îmbalsamatorii, pescarii și în general oamenii cari nu erau curății din cauza meșteșugului lor, trebuiau evitați. Contactul cu ei era scotit drept ceva murdar.

În Egipt, unde climatul e așa de plăcut, oamenii trăiau în aer liber; ei ședeau mai mult prin curți sau pe terase. Nu se îmbrăcau cu haine prea calde. Funcțiunile pielii se îndeplineau mai bine la aer sau sub țesăturile largi cari abia acopereau nuditatea. Aceste vestminte erau din pânză albă, mai mult sau mai puțin fină; și Egiptenii puneau toată cochetăria posibilă în purtarea vestmintelor de o albeață ireproșabilă. S'a zis că ei nu făceau nici un alt sport, decât vânătoarea, pescuitul și războiul. *Champollion* totuși a găsit în mormintele din Beni-Hassan, const. ui e sub dinastia a XI-a. un mare număr de picturi, cari arată că înainte de I. Ch. cu 2000 ani se cunoștea perfect luptele atletice. Egiptenii s'au remarcat mai mult în igiena alimentară; știm că ei se spălau înainte de a se așeza la masă și toate lucrurile folosite în menaj trebuiau să fie curățate cu mare grijă. Alimentația lor era frugală de tot: se hrăneau mai ales cu pâine, cu prăjituri, legume și fructe; totuși la ospetele lor, figurau și peștii, pasărilor și friptura. Unele alimente însă le erau interzise. Astfel nu aveau voie să mănânce carne de porc, pe care ei îl considerau ca un animal murdar și scârbos; de asemenea era socotit ca un sacrilegiu să consumi din carnea pasărei ibis. a crocodilului și a hipocotamului. Egiptenii din timp în timp țineau posturi și în mod periodic luau purgative. Sărbătoarea cea mare a zeiței Isis, era totdeauna precedată de un post lung. Preoților le era interzis să bea vin și nici nu puteau mânca bob, din cauza proprietății sale carminative, nici ceapă, pentru că producea sete, nici pești, din pricina proprietății afrodisiace a cărnii lor. Dintre băuturi, Egiptenii foloseau vinul, berea și apa. Erau așa buni igienisti, în cât descoperiră chiar *sterilizarea apei*, de oarece ei știau că se pot păzi de boli, bând apă fiartă. Așa de exemplu regele *Cir*, cam cu 550 ani în. de Ch., nu pleca nici odată în războiu, până nu își ducea cu sine cantități mari de apă dintr'un râu, care era rezervat pentru el. Se fierbea

Fig. 39. Egipteană beată.
(După Champfleury).

apa aceasta, înainte de a o pastra în flacoare de argint. Regele ori unde pleca le ducea cu sine. *Herodot* ne spune că regele luase acest obicei în urma sfatului a doi medici, eșiți amândoi din școale din Egipt.

Egiptenii iubeau foarte mult berea, consumau însă și vinurile cele mai vestite din antichitate. Și vinul din Egipt era probabil foarte bun, de oarece era căutat de străini. Egiptenii erau destul de sobri, dar la banchete, după cum arată picturile din morminte, treceau măsura și beția nu-i înspăimânta de loc. Se întâmplă la ospete, ca și femeile să se îmbete. Mulți dintre oaspeți erau duși dela banchet beți morți, pe umerii servitorilor

lor. Vițiul beției, care era la punctul culminant în timpul perioadei romane, pare a fi fost unul din factorii principali ai decadentei vechiului Egipt.

Higiena publică a Egiptenilor merită să fie luată chiar ca exemplu, deoarece dintr'o regiune nelocuibilă, puternic și periculos focar de paludism, au făcut o țară sănătoasă, mult mai sănătoasă decât actualul Egipt. Pentru aceasta e adevărat însă că au executat lucrări considerabile și au făcut eforturi de necrezut. Am văzut că ei știau să se apere și în contra țăntarilor; deci cunoșteau profilaxia paludismului.

Un fapt care ne arată că Egiptenii cunoșteau și *higiena socială* e modul cum îngrijau de sclavii lor cari au lucrat la piramidele din Ghizeh cam acum vreo 5000 ani și mai bine. Nu trebuie să uităm că a durat 30 ani numai construirea piramidei lui Cheops. La ea au lucrat 100,000 lucrători, cari se înlocuiau în fiecare trimestru. De sigur că trebuiau să ia mari precauțiuni pentru a evita boale infecțioase la asemenea aglomerații de oameni. În acest scop se împărțeau haine la lucrători; de mai multe ori pe zi se scăldau în Nil. Ei erau supravegheați și amenințați cu cele mai grele pedepse ca să nu-și facă trebuințele naturale pe șantierul unde lucrau. Trebuiau să meargă ca să-și facă necesitățile în niște frunzișuri vaste, situate destul de departe și'n sens contrariu vântului. Lucrătorii erau vizitați, adesea de preoți-medici, iar cei bolnavi erau imediat separați de camarazii lor. Isolarea se făcea ducându-i într'un lagăr unde era aer bun, în regiuni muntoase. În fine, în fiecare an, lucrătorii erau obligați să-și ardă colibele și să-și ridice altele.

Ca să terminăm, vom aminti că *îmbălsămarea* a avut în tot cazul ca bază tot igiena, căci în Egipt, unde climatul e foarte cald și umed, cadavrele putrezesc repede; Egiptenii însă observară că acele cadavre cari au fost îngropate în nisipul deșertului la o adâncime destul de mică, se păstrau bine, momificându-se prin uscare. Atunci ei au imaginat diferitele procedee pentru a face acest proces natural cât mai practic. Însfârșit sub scutul religiei, această momificare fu impusă tuturor. Astfel s'a născut îmbălsămarea minunată despre care am mai vorbit și care a făcut ca'n pământul Egiptului să nu fie nici urmă de putrefacție. Nu e aceasta în materie de igienă socială o admirabilă măsură?

După ce am terminat acest studiu, cred că am arătat că medicina este de fapt mai veche decât presupunem și că există cu mult înainte de *Hipocrate*, care multă vreme a fost numit „tatăl Medicinii“. Ea există mai bine de 6000 ani!

Aș vrea ca aceste câteva pagini să dăștepte în cetitor dorul de a cunoaște mai profund vechea civilizație egipteană, care a fost leagănul artelor, al științelor și al moralei și care se poate numi cu drept cuvânt „învățătoarea genului uman“. Viziunând vre-odată mărețele ruine ale templelor vechiului Egipt, amîn-

tiți-vă, că în aceste meleaguri, mai acum patru-cinci mii de ani, deci binișor înaintea Bibliei, înaintea lui *Esculap* și *Homer*, atunci când strămoșii noștri trăiau încă în epoca pietrii, erau oameni instruiți, existau confrați de ai noștri, cari se preocupau cum să lungească viața omenească, — sau cel puțin își dădeau silință să îndulcească suferințele semenilor lor.

Indicele numelor.

- A**aron 37
Abydos 19
Aesculap vezi Esculap
Alexandria 27
Amenofis 25, 26
 — III 24
Amset 15.
Anisatha 20
Apet 25
Api 15
Apuleius 7
Arabia 39
Asclepeia 11
Asirieni 32
Assuan 27
Astarte 32
Aulus Caelius 14
Avaris 33
- B**erlin 33
 — , papyrus medical din
 11, 12, 14, 22, 32, 38
Beni-Hassan 17, 31, 43
Bes 25, 30, 31, 38
Blumenbach 18
Bouchard 28, 29
Bubastis 40
- C**airo 27, 30
Capart 19
Carlsberg, gliptoteca 32
Chabas, François 11, 19
Champollion 11, 43
Cheops 44
Chnoumhotep 30, 31
Chons 19
Cir, (Cirus) 9, 21, 43
Clement din Alexandria 20
- Cleopatra 38
Comrie 17
Copenhaga 32
- D**ariu 9
Deir-el-Bahari 24, 25, 30, 39
Denderah 36
Diodor din Sicilia 15, 20, 42
Dioscoride 17
- E**bers 12
 — , papyrus medical 11, 14,
 18, 21, 22, 33, 38, 39, 41
El-Amarna 31
Ellioth-Smith 18, 27, 33
Embre 6
Esculap 10, 11, 37, 45
Evrei 32, 33
- F**enicieni 11, 32
Flavius Iosephus 20
Flinders Petrie, papyrus 13, 22
Florence 21
- G**hizeh, Giseh 31, 44
Guarino 21
- H**arpocrat 9, 10
Hathor 10, 26
Hatshopsitou 24, 39
Heliopolis 14, 20
Herodot 15, 20, 32, 38 39, 43
Hipocrate 44
Homer 43, 45
Horus 15, 26, 38
Housaphaiti 12
- I**mhetep 8, 10, 11, 15

- India 37
 Isis 8, 9, 26, 40, 43
- J**oachim 12, 33
- K**ahoun 13
 Karnak 19
 Khebsennuf 15
- L**arrey 17, 41
 Leipzig 12
 Leyda, papir. medical 13, 21
 Londra, pap. medical 13
 Loret 18, 31, 38
 Lortet 19, 33
 Lyon 19
- M**anethon 14, 32
 Maspero 31
 Memfis 11, 12, 20, 32, 35
 Meneptah I 32
 Menes 35
 Mentuhotep 36
 Meshkent 25
- N**apoleon 41
 Neith 10, 22, 36
 Nil 36
 Ninive 32
- O**efele 20, 33
 Offord 13
 Osiris 10, 12, 21, 40
- P**itagora 20
 Plinius 14, 17
 Plutarc 42
 Pompeii 10
 Pott 27, 31, 33
- Prisse d'Avennes 19
 Proksch 33
 Ptah 10, 32
 Punt 30, 39
- R**amses II 17
 Rôda 33
 Roma 10, 33
 Rouma 32
 Ruffer, lady 5
 —, Sir Armand 5, 17, 27,
 29, 30, 31, 36
- S**ais 10
 Sakkarah 12, 18, 19, 20, 30, 31
 Selk 36
 Sekhet 9, 10
 Sennacherib 32
 Set 40
 Sethon 32
 Strabon 20
- T**anis 33
 Teba 12, 17, 38
 Tebaida 25
 Teti II 18
 Thot 6, 7, 12, 41
 Tourah 30
 Troja 32
 Turah 32
 Tueris 25
- U**raeus 37
- V**iena 33
- W**estcar, papirus 22
 Wood-Jones 27

Indice medical.

- Ää** 33
 aat 36
 abanos 38
 abces 27, 28
 — al col. vertebr. 27
 — alveolar 28
- renal 29
 acant 34, 39
 acondroplazie 30
 acid car onic 17
 aderente peritoneale 28, 29
 alăptare 25

alcoolism 29
 aloes 39
 amputațiuni 17
 amulete 38, 42
anatomia 14
 anchilostoma duodenale 33
 anchilostomiaza 26
 anemie 26
 anestezie 17
 angine 39
 animale veninoase 36
 antimoniu 38
 antiseptic 15, 16, 39
 antracoză 29
 aparate de fixare 18
 apendicită 29
 arome 15
 arsuri 13
 arterii 14
 arterio-scleroză 29
 articulare, dureri 41
 articulațiile vertebrale 27
 artrită cronică 27
 ascarizi 33
 aspic 38
 asudare 41
 atele 18
 aterom 29
 auscultație 27
 avort 22

Bacterii 29
 beți 18
 bere 39
 beție 43, 44
 bicarbonat de sodiu 15
 bilă 15
 bilharzioză 26, 33, 36
 bilharzia 36
 blefarită 21
 blenor. gie 33
 bothriocephalus latus 33
 brândușe 39
 buline 40

Calciu 38
 calculi 23, 29
 — vesciali 28

camomila 38
 cap. dureri de 26
 capilaria 39
 carcin m 27
 carie dentară 28
 cartilaj interart. 27
 căsătorii consanguine 22
 cassia 39
 castrarea 21
 cataplasme 40
 cataracta 21
 cauterizări 17, 41
 cavitățile corpului 15
 ceapa de mare 40
 ce ru 38
 cer stes cornutus 37
 cifoza 27
 circulație 14
 circumcizie 7, 19, 20
 ciumă 32
 clistir 40, 41
 clorură 33
 clorură de sodiu 15
 colra 36, 37
 cocoșat 27, 31
 colibacil 29
 colirii 21, 38, 40
 coloana vertebrală 27
 con epție 22
 conjunctivită catar. 21
 conservarea cadavrelor 16, 19
 cons ipație 39
 coriandru 39
 corn 39
 cosmetică 12, 21
 creier 15, 39
 cucurbitacee 39
 cupru 33

Decocturi 40
 demon 41
 de cântece 34, 38, 41
 dinți, afe țini 26
 — artificiali 28
 dise ții 14
 di. retic 38
 dro. uri 38

- dureri 39
— de cap 41
- Echis carinata** 38
ectropion 21
electuarii 40
elefantiază 33, 36
emplastre 40
enterite 26
epilepsie 26
erecțiuni dureroase 33
erisipel 26
eunuci 21
excremente 39
excreție 41
exsudate 29
- Falange hipertrofice** 28
farmacopeea 38
febre 41
femei, boale de 12
feși 16, 18
ficat 15
fiere 39
fier, oxid de 38
fiziologie 14
fluctuație 27
fracturi 10, 17, 18
— antebraț 18
— claviculă 18
— craniu 17
— gâtul mâinii 18
— rotulă 18
- Ginecologie** 12, 13
ghințură 39
granat 33, 38
grăsime 39
graviditate 22
gută 28
- Heft** 33
heltu 33
hemoragii uterine 22
hemoroizi 26
her-xetef 33
hidropericard 26
hidropizie 38
- hipertrofia inimii 26
hrean 39
- Iederă** 40
ienupăr 38
îmbalsamare 15, 16, 44
imobilizare 18
in 39
incizii 15, 17
incontinența urinei 26
infuzii amare 39
inhalatii 41
inima 14
injecții calde 22
insecte 34
— inoculatoare 33
— , înțepături de 12
— necrofage 33
irită 21
ismă 39
- Lămâiță** 40
lapte 39
leacuri 38
lepra 28, 32, 33
lichid conservator 16
ligamente osificate 22
litiază (v. și calculi) 29
lotus 39
lovituri 17
luxații 10
- Magia** 41
magnezia 38
mână, operații pe 18
mărar 39
masaj 41
măsălarie 39
mastix 39
mastoidită 28
mătrăgună 39
medicină legală 42
menstruație 21
mercur 38
miere 39
mixturi 40
moarte naturală 42
morbul lui Pott 27, 28, 31, 33

mumificare 16
 muștar 39
 muște 34
 — zburătoare 21

Naja haje 37
 nanism 30
 narine 15
 nașterea 22, 23
 natron 15
 necropsie 15
 nodozitățile lui Bouchard 28

Ochi, boale de 12
 — , vopsirea lor 21
 oftalmie purulentă 34
 oftică 33
 oleu (vezi și ulei) 39
 opium 38
 orbi 34
 orbire 21
 organe 15
 orz 39
 osoase, leziuni 27
 osteite 28
 osteolite 27
 osteosarcom 27
 oțet 17, 39
 ouă de paraziți 29
 oxigen 14
 oxizi 33

Păduchi 35
 palpare 22
 paludism 26, 32, 33, 35, 36, 44
 păr, creșterea 39
 paralizie facială 26
 paraziți 33
 parietal, osul 33
 pastile 40
 peatră de naștere 23
 peatra memfitică 17
 pediculoză 35
 pelin 39
 pelinariță 40
 pent 33
 perforații 33
 pestă (vezi și ciumă), 29

Pete corneene 21
 petrol 38
 pilule 40
 ploșnițe 35
 plăgi purulente 39
 pneumonie 29
 poliurie 26
 pomezi 21, 40
 potasiu 38
 poțiuni 40
 prafuri 40
 preparativ 19
 profaxie magică 42
 prolaps uterin 22
 pulmoni, afecțiuni 41
 pulsație 14
 pureci 35
 purgative 38, 40
 putrefacție 16, 17

Rahitizm 31
 rășină 39
 rect 27
 reducerea fracturilor 17, 18
 respirația 14
 restaurația facială 18
 ricinul 39
 rodie 38

Sacru, eroțiuni la osul 27
 sănătatea 14
 sânge 14, 39
 —, lăsarea de 41
 sare amară 15
 șarpe 12, 36, 37
 scarabeu 39
 scaun de naștere 23
 schelete, leziuni pe 27
 scorpion 36
 scurgere uretrală 33
 — vaginală 22
 scylla 38
 sifilis 29, 33
 silex, cuțit de 19
 sinus maxilar 28
 sirop calmant 38
 sodiu 38
 șofran 39, 40

- spânz 39
 spirit rău 41
 spondilită 27, 28
 sport 43
 steatopigie 30
 stelă magică 38
 sterilizarea apei 43
 stirax 39
 stomac 28
 strălucirea ochilor 21
 sulfat de sodiu 15
 supozitoare 40
- Taenia saginata** 33
 tăiere împrejur 19, 20
 (vezi și circumcizie)
 talismane 41
 tamponări vaginale 22
 țânțari 34
 țelină 39
 tenifug 38
 terapeutică 12, 38
 terebentină 39
 teriac 40
 tisane 39
 tofi gutoși 28
 toxine 41
 trahom 21, 34
 trepanație 17
 trihiază 21
 tuberculoză pulmonară 29, 33
- tumori 26
 — maligne 27
 — mobile 27
- Ulceratie serpiginoasă** 33
 ulcior 21
 ulei de castor 39
 (vezi și oleu)
 unguente 40
 urechi, afecțiuni de 26
 — artificiale 18
 —, tăierea lor 18
 urină 39
 urogenital, aparat 15
 usturoi 39
- Varo-equin, picior** 31
 variolă 29
 vase sanghine 12, 14
 veneriene, boale 10, 33
 ventuze scarificate 41
 veterinarie 13
 viabilitatea copilului 22
 vierme solitar 33, 34
 viermi intestinali 33
 vin 39
 — de palmier 15
 vipera cornuta 36, 37
 viscere 15
 vopsirea ochilor 21
 vulturului, peatra 38
- *Υχέδου 33

Cuprinsul

	Pag.
Prefață	3
Medicina în timpul Faraonilor	5
Originile medicinei	6
Școalele templelor	6
Preoții medici	8
Zei în raport cu medicina	9
Papirusurile medicale	11
Medicina egipteană	14
1. Anatomia și fiziologia	14
2. Chirurgia	17
3. Oftalmologia	21
4. Ginecologia și obstetrica	22
5. Boalele	26
6. Parasitologia și istoria naturală medicală	33
7. Terapeutică	38
Magia	41
8. Medicina legală	42
9. Higiena	42
Indicele numelor	46
Indice medical	47

UMSF

3.75

